

ISSN 2786-5649 (Print)
ISSN 2786-5657 (Online)

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 2009 р.

Ампаро

Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ № 24762-14702 Р
від 25 березня 2021 р.

Адреса редакції:
Україна, 69063,
м. Запоріжжя,
вул. Олександрівська, 84, оф. 414

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

№ 1, 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

DOI Ампаро

<https://doi.org/10.26661/2786-5649>

DOI № 1/2022

<https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-1>

Ампаро. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2022. № 1. 38 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 13 від 28.06.2022 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1) журнал внесений до переліку фахових видань категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність», 293 «Міжнародне право»).

До 25 березня 2021 р. журнал виходив під назвою «Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки».

У зв'язку зі зміною назви журналу було внесено відповідні зміни до Переліку наукових фахових видань України на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 735 від 29.06.2021 р. (Додаток 3).

Науковий журнал «Ампаро» внесено до Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща) (з 1 січня 2015 р.).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор

– Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор

Заступник головного редактора

– Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор

Відповідальний редактор

– Верлос Н.В., кандидат юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Биргеу М. М.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова)

Болокан І. В.

– доктор юридичних наук, доцент

Бондар О. Г.

– доктор юридичних наук, професор

Ботнару С.

– доктор юридичних наук, доцент (Республіка Молдова)

Бринза С.

– професор, доктор хабіліт. (Республіка Молдова)

Віхляєв М. Ю.

– доктор юридичних наук, професор

Галіцина Н. В.

– доктор юридичних наук, професор

Діхтієвський П. В.

– доктор юридичних наук, професор

Дудоров О.С.

– доктор юридичних наук, професор

Ібрагімов С. І.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Таджикистан)

Курінний Є. В.

– доктор юридичних наук, професор

Кушнір С. М.

– доктор юридичних наук, професор

Стеценко С. Г.

– доктор юридичних наук, професор

Уільям Дж. Уоткінс

– доктор юридичних наук (Південна Кароліна, США)

Федчишин Д. В.

– доктор юридичних наук

Шарая А. А.

– доктор юридичних наук, доцент

ISSN 2786-5649 (Print)

ISSN 2786-5657 (Online)

© Запорізький національний університет, 2022

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Пацурківський П. С., Гаврилюк Р. О.

*ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ*.....5

РОЗДІЛ II. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Тюря Ю. І.

*ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАВОВІ ВИМОГИ ДО «ВИСОКОРИЗИКОВАНИХ»
ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ*.....15

РОЗДІЛ III. НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Колпаков В. К.

*МІСІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В ДИСКУРСІ ПОСТМОДЕРНУ:
ВІД СУПУТНИКА ДЕРЖАВОГО УПРАВЛІННЯ ДО ПРАВА ЮРИДИЧНИХ СМИСЛІВ
(НАУКОВА ДОПОВІДЬ НА ЮРИДИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
14 ГРУДНЯ 2021 РОКУ)*.....23

CONTENTS

SECTION I. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Patsurkivskyy P. S., Havrylyuk R. O.

*LEGAL RESPONSIBILITY FOR TERRORIST FINANCING:
INTERNATIONAL LAW AND NATIONAL LAW ASPECTS*.....5

SECTION II. INTERNATIONAL LAW

Tiuria Yu. I.

*DEFINITIONS AND LEGAL REQUIREMENTS FOR "HIGH RISK"
ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES*.....15

SECTION III. SCIENTIFIC REPORTS

Kolpakov V.K.

*THE MISSION OF ADMINISTRATIVE LAW IN POSTMODERN DISCOURSE:
FROM THE GUIDE OF PUBLIC ADMINISTRATION TO LAW OF LEGAL SENSES
(SCIENTIFIC REPORT AT THE FACULTY OF LAW OF YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY ON DECEMBER 14, 2021)*.....23

РОЗДІЛ І. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.73 + 341.3

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-1-01>

Юридична відповідальність за фінансування тероризму: міжнародно-правовий та національно-правовий аспекти

Пацурківський П. С.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0001-5081-7842
p.patsurkivskyu@chnu.edu.ua*

Гаврилюк Р. О.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри публічного права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0001-6750-4340
r.havrylyuk@chnu.edu.ua*

Ключові слова: *російський міждержавний тероризм, злочин тероризму, війна, РФ – суб'єкт міждержавного тероризму, юридична відповідальність РФ за злочин фінансування тероризму.*

Стаття присвячена осмисленню природи юридичної відповідальності за фінансування тероризму як у міжнародно-правовому, так і у національно-правовому контекстах. Метою статті є аналіз правових засад юридичної відповідальності за злочин фінансування тероризму. Конкретними задачами статті є з'ясування юридичного поняття злочину фінансування тероризму за міжнародним правом та загальна характеристика і особливості вчинення злочину фінансування тероризму РФ під час підготовки і ведення нею терористичної війни проти України та відповідальності за нього.

Методологічну основу дослідження складають принципи історизму та об'єктивності, а також аксіологічний, антропосоціокультурний та функціональний підходи.

На основі ґрунтовного аналізу першоджерел, експертних оцінок фахівців та фактичного матеріалу авторами статті обґрунтовано висновок, що умисне фінансування тероризму у будь-яких його формах є злочином за міжнародним правом. Фінансуючи впродовж тривалого періоду часу як у формі спонсорства, так і безпосередньо міждержавний та міжнародний російський тероризм в Україні, РФ як держава, її найвище державне та військово-політичне керівництво вчинили і продовжують вчиняти злочин фінансування тероризму. Під час безпосередньо нинішньої російсько-української війни цей злочин з боку вищезазначених суб'єктів тісно переплетений із вчиненням ними ж інших, зокрема, найтяжчих злочинів за міжнародним правом: злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину агресії. Отже, наяву достатні підстави для притягнення РФ як держави, її найвищого державного і воєнно-політичного керівництва до юридичної відповідальності за злочин фінансування тероризму, а також за усі чотири найтяжчих видів злочинів за міжнародним правом, вчинених ними у війні проти України. Особлива увага авторами статті приділена з'ясуванню питань генетичної

спорідненості внутрішньої і зовнішньої політики РФ і СРСР як держав. Ними аргументується, що РФ не просто залишилась найбільшим уламком СРСР з усіма сутнісними ознаками та властивостями колишньої імперії, але й доведено, що вона успадкувала від неї імперську парадигму розвитку. Зокрема, у статті йдеться про те, що ключовою особливістю такого державного спадкоємства є збереження інституційної пам'яті, в тому числі механізмів вироблення і прийняття стратегічних рішень.

Legal responsibility for terrorist financing: international law and national law aspects

Patsurkivskyy P. S.

*Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Public Law
Chernivtsi National University
Universytetska str., 19, Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5081-7842
p.patsurkivskyy@chnu.edu.ua*

Havrylyuk R. O.

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Public Law
Chernivtsi National University
Universytetska str., 19, Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6750-4340
r.havrylyuk@chnu.edu.ua*

Key words: *Russian interstate terrorism, the crime of terrorist financing, terrorist war, Russia is a subject of interstate terrorism, legal responsibility of the Russian Federation for the crime of terrorist financing.*

The article is devoted to understanding the nature of legal responsibility for terrorist financing in both international and national legal contexts. *The purpose* of the article is to analyse the legal basis of legal liability for the crime of terrorist financing. *The specific objectives* of the article are to clarify the legal concept of the crime of terrorist financing under international law and the general characteristics and features of committing the crime of terrorist financing by the Russian Federation during the preparation and conduct of terrorist war against Ukraine and the responsibility for it.

The methodological basis of the study is the principles of historicism and objectivity, as well as axiological, anthroposociocultural and functional approaches.

Based on a thorough analysis of primary sources, expert assessments and factual material, the authors of the article substantiate *the conclusion* that intentional terrorist financing in all its forms is a crime under international law. Funding for a long time both in the form of sponsorship and directly interstate and international Russian terrorism in Ukraine, Russia as a state, its highest state and military-political leadership has committed and continues committing the crime of terrorist financing. During the current Russian-Ukrainian war, this crime on the part of the above-mentioned subjects is closely intertwined with the commission of other crimes by them, in particular, the most serious crimes under international law: genocide, crimes against humanity, war crimes, crime of aggression. Thus, there are sufficient grounds to bring Russia as a state, its highest state and military-political leadership to justice for the crime of terrorist financing, as well as for all four most serious crimes under international law committed by them in the war against Ukraine. The authors of the article pay special attention to clarifying the issues of genetic relatedness of domestic

and foreign policy of the Russian Federation and the USSR as the states. They argue that Russia not only remained the largest fragment of the USSR with all the essential features and characteristics of the former empire, but also proved that it inherited the imperial paradigm of development from it inherited from it the imperial paradigm of development. In particular, the article states that the key feature of such a state heritage is the preservation of institutional memory, including mechanisms for developing and making and making strategic decisions.

Постановка проблеми. Як переконає практика, російсько-українська війна, що триває з 2014 р., не належить до жодного із відомих наразі класичних типів воєн. Більше того, її другий етап, що розпочався 24 лютого 2022 р. із повномасштабного вторгнення РФ в Україну, різко відрізняється за багатьма сутнісними рисами від попереднього етапу цієї війни. Причому значна частина цих відмінностей полягає саме у масштабах, формах і методах застосування тероризму з боку агресора проти України і українців. Теоретикам війни та представникам інших галузей знань ще належить з'ясувати у майбутньому, який же саме характер має ця війна передусім з боку агресора. Проте уже нині очевидно, що особливе місце у цій війні належить тотальному тероризму з боку РФ. Тому не виключено, що війна РФ проти України 2014-2022 р. може одержати назву терористичної війни. Будь-які інші визначення природи даної війни, якщо вони оминатимуть таку її сутнісну складову, як тероризм, не адекватно відображатимуть характер цієї війни.

Для осмислення феномену тероризму як атрибутивної складової нинішньої російсько-української війни та вироблення юридичних засобів протидії йому у якості методологічного ключа може бути використана доктрина «війни з терором» (war on terror), сформульована ще адміністрацією Президента США Буша-молодшого у 2000-і роки. У цій доктрині було чітко визначено ворога та головну загрозу. Ворогом було проголошено колективного суб'єкта із країн-ізгоїв під назвою «вісь зла» (rogue states), а також спонсоровані переважно цим суб'єктом терористичні організації. У якості головної загрози розглядалося поєднання терористичних методів і високих технологій. Особливо ця доктрина виділяла у тероризмі його протиправну природу, а також таку визначальну умову його існування, як цільове фінансування тероризму. Ключовою ланкою у протидії тероризму доктрина «війни з терором» обрала саме боротьбу з фінансуванням тероризму [1].

У контексті досліджуваної нами проблеми необхідно також зазначити, що одним із парадоксів тероризму новітнього часу стало те, що із зникненням СРСР – основного спонсора міжнародного тероризму майже впродовж усього ХХ ст. – та завершенням холодної війни носії

«культури Калашникова» (це укорінене синонімічне найменування терористів) фізично нікуди не зникли [2, р. 2-4]. Нізачо не захотіли вони інтегруватися й у новий світопорядок – багатоплярний світ: вбивці та гвалтівники праведниками не стають. Їх новим патроном майже відразу зі своєю появою стала Російська Федерація. Вона виявилася не просто найбільшим уламком СРСР, але й проголосила себе єдиною державою- правонаступницею СРСР та обрала у якості своєї ціннісної матриці агресивну ідеологію «русского мира» [3, р. 8]. Невдовзі ця ідеологія була доповнена ще й ідеологією реваншизму [4]. Не забарилися також відродження і модифікація до умов нового часу каналів фінансування РФ тероризму [5; 6, с. 45].

Метою статті є аналіз правових засад юридичної відповідальності за злочин фінансування тероризму. **Конкретними задачами** статті є з'ясування юридичного поняття злочину фінансування тероризму за міжнародним правом та загальна характеристика і особливості вчинення злочину фінансування тероризму РФ під час підготовки і ведення нею терористичної війни проти України та відповідальності за нього.

Методологічну основу дослідження складають принципи історизму та об'єктивності, а також аксіологічний, антропосоціокультурний та функціональний підходи.

Виклад основних результатів дослідження.

1. Юридичне поняття злочину фінансування тероризму за міжнародним правом. Визначення даного поняття вимагає попереднього з'ясування деяких непростих світоглядних, методологічних і загальнотеоретичних питань. Як резонно систематично звертають увагу більшість експертів та фахівців – вчених з питань тероризму, наразі продовжує залишатися відсутнім як нормативне, так і загальноприйняте доктринальне визначення родового поняття «тероризм» у міжнародному праві та тлумачення поняття суб'єкта (суб'єктів) злочину тероризму [7; 8; 9; 10]. До речі, це є однією з ключових причин того, що ООН уже понад півстоліття не може розробити нормативного визначення вищезазначених понять та прийняти базову (загальну) конвенцію про боротьбу проти тероризму у світі. Хоча акти ООН з окремих аспектів міжнародного тероризму та протидії йому уже давно наявні і їх число поступово збільшується.

У зв'язку з вищевикладеним ООН делегувала право визначати юридичне поняття тероризму у конкретних випадках, його суб'єктів, складові та різновиди національним державам. Зокрема, відповідні нормативні положення містяться у Резолюції Ради Безпеки ООН №1373 від 2001 року [11]. Дана Резолюція є принципово новим кроком ООН у протидії міжнародному тероризму. Зокрема, вона уможливила превентивний підхід у боротьбі з цим злом людства. Крім того, на думку авторитетних міжнародних експертів, дану Резолюцію слід розглядати як міжнародний нормативний правовий акт, оскільки вона накладає на суб'єктів міжнародного права загальні й абстрактні обов'язки, що повинні застосовуватися до невизначеного ряду випадків та необмежені у часі [12].

Одним з негативних наслідків застосування Резолюції Ради Безпеки ООН №1373 рядом окремих держав на власний розсуд, як засвідчила практика, стало вжиття ними заходів у загальному контексті боротьби з тероризмом, які межували з порушенням чи навіть порушували окремі права людини. Про це йдеться, зокрема, у рішенні ЄСПЛ «Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» 2011 р. [13]. Інші держави у межах вищезазначеного підходу до боротьби з міжнародним тероризмом, як засвідчила практика, допустили порушення власних міжнародних зобов'язань задля запобігання можливому військовому втручання з боку сильніших від них держав [14]. Тому уже в Резолюції Ради Безпеки ООН № 1456 від 2003 р. було передбачено вимогу, щоб заходи усіх держав світу у їх протидії тероризму відповідали усім їх міжнародним зобов'язанням та правам людини, цілям і принципам Статуту ООН та міжнародному праву в цілому [12]. У цій Резолюції також йшлося про те, що для перемоги над тероризмом необхідно, аби усі застосовувані проти нього засоби відповідали принципу верховенства права [15].

Разом з тим Рада Безпеки ООН не тільки не переглянула, але й навіть не піддала сумніву жодної із новацій своєї Резолюції №1373 від 2001 р., про які йшлося вище. Це означає, що наяву достатні правові підстави як для визначення відповідними національними державами юридичного поняття тероризму, так і його різновидів і активної протидії йому. При цьому слід виходити з того, що Резолюції № 1373 Ради Безпеки ООН належить роль методологічної та правової матриці у забезпеченні ефективної боротьби з міжнародним тероризмом. До речі, аналогічну роль при підготовці Нюрнберзького процесу над німецько-фашистськими загарбниками за скоєні ними злочини під час другої світової війни зіграв Паризький Пакт, де було закладено основу ідеї «злочину проти миру» [16]. Пізніше ця ідея була трансформована

та розвинута у доктрину «злочинів проти миру», якій судилося зіграти ключову роль у Нюрнберзькому процесі, але уже в якості так званих Нюрнберзьких принципів, відповідно до яких до злочинів проти миру належать «планування, підготовка, ініціювання або ведення агресивних війн і війн, що порушують міжнародні угоди» [17].

Передусім Резолюція Ради Безпеки ООН №1373 уможливорює правомірне розв'язання найбільш дискусійного у міжнародному експертному середовищі та серед вчених юристів-міжнародників питання – чи можуть належати до суб'єктів міжнародного тероризму держави. Зокрема, вищезазначена Резолюція зобов'язує при вирішенні цього питання виходити виключно зі змісту певних практик, що є результатом діяльності відповідних суб'єктів. Найголовнішим у тероризмі, його квінтесенцією є те, що це «протиправна, заснована на застосуванні насильства і жорстокості й усвідомленні [певними суспільними верствами як об'єктами терористичних атак] страху та інституціональна діяльність суб'єктів для досягнення у неправовий спосіб певної публічної мети» [9, с. 93]. Наголосимо, що поза публічною сферою тероризм не існує. Основним об'єктом терористичної діяльності завжди є конституційний правопорядок. Отже, тероризму властиві передусім протиправність, насильство, жорстокість та нагнітання страху за допомогою терористичних актів, він є одним із найтяжчих злочинів проти миру і безпеки людства. Будь-який суб'єкт, який вдається до таких практик, в тім числі і держава, є де-факто суб'єктом тероризму. В останньому випадку мова іде про державний (міжнародний) тероризм.

Фахівцями з'ясовано, що «міждержавний тероризм, здійснюючи експорт насильства у його збройному оформленні на територію інших держав, які стають об'єктом терористичного посягання, утворює всі умови для виникнення та існування війни у її так званій асиметричній, або ж гібридній формі» [9, с. 95]. Як переконливо довела Н. Зелінська, міждержавний тероризм відзначається передусім політичним характером злочинів [18, с. 266-267].

Методологічним ключем до розкриття складної та багатогранної правової природи фінансування міждержавного тероризму зокрема та тероризму як явища в цілому є ще один акт ООН – «Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму» [19], ратифікована Законом України № 149-IV від 12.09.2002 р. [20] Як зазначається у Преамбулі самої Конвенції, в правових документах ООН, що існували до неї, таке фінансування конкретно не розглядалося та не надавалося його правова оцінка. У статті 1 вищезазначеної Конвенції дано правове визначення засобу фінансу-

вання тероризму. Зокрема, у ній зазначено, що для цілей даної Конвенції таким засобом є кошти, а «кошти», в свою чергу, «означають активи будь-якого роду, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, незалежно від способу їх придбання, а також юридичні документи або акти у будь-якій формі, в тому числі в електронній або цифровій, які засвідчують право на такі активи або участь у них, включаючи банківські кредити, дорожні чеки, банківські чеки, поштові перекази, акції, цінні папери, облігації, векселя, акредитиви, але не обмежуючись ними» [19].

У статті 2 Конвенції дано визначення правового поняття фінансування тероризму: «Будь-яка особа чинить злочин за змістом цієї Конвенції, якщо вона будь-якими методами, прямо чи опосередковано, незаконно та умисно надає кошти або здійснює їх збір з наміром, щоб вони використовувались, або при усвідомленні того, що вони будуть використані, повністю чи частково, для вчинення: а) будь-якого діяння, яке являє собою злочин відповідно до сфери застосування одного з договорів, перелічених у додатку, та до визначення, що міститься в ньому; б) будь-якого іншого діяння, спрямованого на те, щоб викликати смерть будь-якої цивільної особи або будь-якої іншої особи, яка не бере активної участі у воєнних діях в ситуації збройного конфлікту, або заподіяти їй тяжке тілесне ушкодження, коли мета такого діяння в силу його характеру чи контексту полягає в тому, щоб залякати населення чи змусити уряд або міжнародну організацію вчинити будь-яку дію чи утриматись від неї» [19].

До речі, Україна є першою державою у світі, яка судиться з РФ за «Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму». Зокрема, Державна служба фінансового моніторингу України у березні 2022 р. направила до FATF (Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних коштів) систематизовані та юридично належним чином оформлені факти щодо вчинення РФ терористичних актів, в першу чергу проти мирних жителів та невійськових об'єктів соціальної інфраструктури, а також систематичного використання зброї масового знищення безпосередньо під час війни (листи Служби до FATF від 27.02.2022 № 1-вс/210-09, від 04.03.2022 № 3-вс/210-09, від 05.03.2022 № 5-вс/210-09). Держфінмоніторинг наполягає від імені України на внесенні РФ до санкційного списку як держави-терориста. Україна пояснила, що дане її звернення зумовлене безперервною ескалацією вчинення РФ терористичних актів та використанням нею зброї масового знищення проти цивільних об'єктів в Україні. Як неспростовний приклад ядерного тероризму з боку РФ проти України Держфінмоніторинг навів факт

захоплення російськими військами найпотужнішої у Європі Запорізької атомної електростанції. Руйнівні наслідки цього для усього світу можуть бути щонайменше у 10 разів жахливішими від руйнування Чорнобильської атомної електростанції у 1986 р. [21]. Необхідно зазначити, що ратифікувавши «Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму» майже двадцять років тому, Україна тим самим зробила її частиною національного законодавства. Проте наступного логічного кроку – включення у розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Кримінального кодексу України злочину фінансування тероризму Українською державою так і не зроблено [22]. Це відвертий недолік законодавця, який необхідно і можливо невідкладно усунути.

2. Загальна характеристика і особливості вчинення злочину фінансування тероризму РФ під час підготовки і ведення нею терористичної війни проти України та відповідальності за нього. В експертному середовищі фахівців з російської внутрішньої і зовнішньої політики неодноразово зверталась увага на генетичну спорідненість РФ та СРСР як держав. Це зумовлено тим, що РФ не просто залишилась найбільшим уламком СРСР з усіма сутнісними ознаками та властивостями колишньої імперії, але й успадкувала від неї імперську парадигму розвитку. Зокрема, В.Горбулін зазначає, що «ключовою особливістю такого державного спадкоємства є збереження інституційної пам'яті, в тому числі механізмів вироблення і прийняття рішень, зокрема, стратегічних. Жодним чином [при цьому] не йдеться, – наголошує він, – про незмінність цілей і засобів політики, а швидше про певну спорідненість і спадковість матриць мислення, картини світу і стилю прийняття рішень» [23].

Як переконує аналіз історичного досвіду СРСР та агресивної політики РФ щодо України, квінтесенцію системоутворюючої матриці мислення «кремля» стосовно України завжди складала максима невістки, а саме що політика Москви відносно України зумовлюється не діями Києва, а потребами Росії у їх розумінні керівництвом останньої [23]. Це оксюморон, який уже давно став реальністю, з якою Україна змушена рахуватися. Не дивно, що таке хворобливе мислення державно-політичних еліт РФ породжує параноїдальні планетарні в цілому та регіональні картини світу. Сміслова матриця цих картин ще стосовно СРСР та його керівництва дуже точно та образно зображена В. Суворовим у його бестселері «Криголам» [24]. До речі, зі збігом часу цей сюрреалістичний криголам сам зламався – СРСР зник з політичної карти світу.

Державно-політичному керівництву РФ як наступнику лідерів СРСР на заваді об'єктивного сприйняття політичної картини світу, як звернув увагу французький дослідник Ж.-Б. Рішар, стали застарілі територіальні інстинкти [25, с. 164], успадковані ним ще від державно-політичного керівництва СРСР, а також хворобливе перебільшення своєї власної спроможності та місії у світі.

Ще більш суперечливим та сюрреалістичним є усталене сприйняття державно-політичною елітою РФ України та її реального місця у сучасному світі. З одного боку, Україна мерещиться цій еліті «як недодержава», як «недорозуміння та випадковість» на сучасній політичній карті світу [26]. З іншого боку, дану еліту не перестають переслідувати страхи, які мають під собою реальну основу, що «Україна може стати економічно і політично успішною і що тоді росіяни врешті-решт запитають у себе: «Чому у наших сусідів усе так добре, а наша ситуація залишається незмінно жакхливою?» [26].

Таке роздвоєння сприйняття себе у світі та світосприйняття в цілому державно-політичним керівництвом РФ у вирішальній мірі впливає на стиль прийняття ним стратегічних рішень. Цим керівництвом реально усвідомлюється тільки факт того, що загрози Росії невинно наростають, але інший факт – що глибинні причини цих загроз виключно внутрішні – ним уже не беруться до уваги. Більше того, останній факт ним приховується у найглибших тайниках передусім від власного населення. В уявних пошуках власного порятунку та з метою реалізації своєї агресивної імперської суті РФ з часу своєї появи докладає максимальних зусиль для перенесення внутрішніх проблем на інші, передусім сусідні держави. Стратегією такого експорту внутрішніх проблем РФ обрала міждержавний (міжнародний) тероризм, оскільки саме цей інструмент був найкраще відлагоджений ще СРСР, а його найдієвішим чинником стали російські енергоносії.

Використання потенціалу російських енергоносіїв як «енергетичної» зброї РФ відкрито проголосила у 2003 р. в офіційно схваленій «Енергетичній стратегії Росії на період до 2020 року» [5]. У документі, зокрема, зазначалося, що паливно-енергетичний комплекс Росії «є базою розвитку економіки, інструментом здійснення внутрішньої та зовнішньої політики» Як пізніше метафорично висловилася група західних експертів, цим самим було покладено початок «походу В.Путіна на війну з Україною» [26].

В.Горбулін та О.Литвененко ще у вересні 2009 р. резонно зауважили, що «прихід до влади В.Путіна збігся з досить тривалим періодом високих цін на енергоносії [у світі], які зросли за вісім років більш як у десять разів» [27, с. 58]. За їх

оцінками, за ці роки РФ додатково одержала від експорту енергоносіїв понад 1,5 трлн. дол. США і перетворилася у класичну державу із системоутворюючою нафтодобувною економікою, у «державу труби». ВВП Росії за цей час зріс більше, ніж у чотири рази – із приблизно 350 млрд. дол. США у 2000 році до приблизно 1400 млрд. дол. США у 2008 році. За цей же проміжок часу РФ нагромадила понад 500 млрд. дол. США резервів [27, с. 58-59]. У другому десятилітті ХХІ ст. ця тенденція продовжилася.

Фахівці виділяють у російському державному тероризмі дві найяскравіше виражених складових: «тиху» агресію та публічну агресію. За оцінками експертів, щорічне фінансування РФ «тихої» агресії складає 4-5 млрд. дол. США. Порівняно з прямими державними видатками на військове відомство РФ це «скромні» суми. Але оскільки даний напрям терористичної діяльності РФ насправді приховується від публічного загалу, то проблематично визначити достовірно повний обсяг державних видатків на неї, оскільки видатки на «тиху» агресію зазвичай розпоршуються по найрізноманітніших відомствах, навіть на перший погляд несумісних з терористичною діяльністю. Невипадково автори монографії «Світова гібридна війна: український фронт» за редакцією В.Горбуліна дійшли висновку, що «навіть встановлення самого факту агресії у невійськових сферах суспільного життя... вкрай ускладнене, а то й взагалі неможливе» [28, с. 99].

Повною протилежністю «тихій» агресії є публічний терор. Він практично невичерпний за формами та методами, як і за джерелами його фінансування. Зокрема, одними із найяскравіших та найефективніших з точки зору політичного керівництва РФ заходів державного терору Росії проти України стали так звані «газові війни» Росії проти України 2005–2006 та 2008–2009 років. Одним із заздалегідь запланованих державою-терористом ефектів цих війн був максимальний розголос їх перебігу та демонстрація спроможності РФ і міри залежності України від неї. Водночас серед побічних ефектів цих війн стало оприлюднення у засобах масової інформації і деякої прихованої інформації, пов'язаної з газовими війнами та діяльності Газпрому РФ в цілому. Виявилось, що цей державний монополіст використовував у механізмі експорту російського газу в інші країни понад сотню компаній-посередників, через які як в Україні, так і в інших державах Європи здійснювалося корумпування їх державних чиновників, фінансування терористичних актів, як публічних, так і прихованих [29]. У західній літературі «газові війни» Росії проти України дістали назву «спонсорованих державою-агресором гібридних війн» [27, с. 82]. Наразі на розгляді Конгресу

США перебуває законопроект про визнання РФ державою-спонсором тероризму.

Ідея спонсорства міждержавного тероризму РФ є ефективним методологічним ключем для неупередженого розуміння та всебічного розкриття правової природи фінансування Росією міжнародного тероризму та війни в Україні в цілому. Зокрема, ця ідея змушує проаналізувати міру монополізації і державної корпоратизації економіки РФ. Хоча відомий російський вчений юрист-фінансист М.І.Піскотін констатував факт широкої приватизації державної власності в Росії у 90-х роках ХХ ст. [30, с. 265-275], уже з початку ХХІ ст. було започатковано та надано значної динаміки зворотнім процесам – формуванню передусім великих державних природних монополій, а також корпорацій із значною питомою вагою державної участі у них. Такі монополії та корпорації з'явилися у першу чергу в енергетичній, транспортній, природоресурсній та фінансовій сферах. Внаслідок цього питома вага російської економіки, яку знову стала контролювати держава, зросла за період 2005-2008 рр. до 35% ВВП, а за період 2008-2015 рр. – до 79% ВВП РФ [31].

Основними важелями такої стрімкої монополізації та державної корпоратизації економіки РФ стали адміністративний ресурс та пряма державна підтримка цих процесів за рахунок бюджетних коштів. У країні внаслідок цього було відроджено державно-монополістичний капіталізм з усіма властивими йому проблемами. Водночас це уможливило залучати приховано державні кошти до фінансування програм та проектів, яким держава до певного часу не бажала надавати прозорості, передусім фінансування експорту міждержавного тероризму і війни.

Істотним джерелом фінансування в РФ міждержавної терористичної діяльності є концентрація контролю за більшістю фінансових потоків де-юре у руках безпосередньо держави, а де-факто – у руках корумпованої державно-політичної еліти РФ. Так, до 87% банківських установ РФ є повністю державними або мають значну частку держави у них. Понад 80% усіх фінансових ресурсів РФ напередодні війни Росії проти України перебували у державних фінансових установах. Внаслідок цього в руках окремих фінансових груп (ВТБ, Газпромбанк, «Внешекономбанк» та деяких інших) сконцентрувалися велетенські фінансові ресурси. Це створило умови для гігантських спекуляцій на цьому ринку, масової появи внаслідок цього нелегальних розрахунків та приховування капіталу. До прикладу, за оцінками міжнародних експертів, лише у 1990–2012 рр. з РФ вивезено за кордон від 798 млрд. дол. США до 1,3 трлн. дол. США. Частина цих коштів стала джерелом фінансування міждержавного тероризму РФ [28, с. 154-155].

З початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну російський міждержавний та міжнародний тероризм набув неприхованих, відкритих форм, як і його фінансування РФ. Цей тероризм став атрибутивною частиною усієї війни РФ проти України і фінансується безпосередньо з Державного бюджету РФ. Більше того, уся російсько-українська війна 2014–2022 рр. набула відверто терористичного характеру. Об'єктом цієї війни стали мир і безпека в Україні, всі об'єкти цивільної і військової інфраструктури держави, а також власне Українська держава і Український народ. Держава-агресор в цілому, її найвище державне і військово-політичне керівництво, безпосередньо військово-службовці усіх рівнів та інші особи, які беруть участь у російсько-українській війні, масово та на систематичній основі вчиняють усі види найтяжчих злочинів, віднесених до таких чинним міжнародним правом: злочин геноциду; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії [32].

Так само багаторазово вчинявся та продовжує вчинятися найвищим державним і військово-політичним керівництвом РФ у її війні проти України злочин фінансування тероризму, передбачений другою статтею «Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму». Прикметними особливостями вчинення цього злочину з боку вищезазначених високопосадовців є те, що вони фінансують російський міждержавний та міжнародний тероризм прямо, з чітким усвідомленням мети – настання для цивільного населення України найтяжчих наслідків у формі випаленої землі, суцільного руйнування міст та інших населених пунктів, утвердження тотального хаосу та страху серед народу України. Ще однією істотною особливістю російського тотального міждержавного і міжнародного тероризму в Україні є те, що він нерозривно поєднаний із вчиненням РФ усіх інших найтяжчих злочинів, передбачених міжнародним правом. Прикметно, що вищезазначений тероризм, як і вся терористична війна РФ проти України, активно та свідомо підтримується широкими верствами пересічних росіян, що робить їх такими ж співучасниками усіх вищезазначених злочинів.

Висновок. Умисне фінансування тероризму у будь-яких його формах є злочином за міжнародним правом. Фінансуючи впродовж тривалого періоду часу як у формі спонсорства, так і безпосередньо міждержавний та міжнародний тероризм в Україні, РФ як держава, її найвище державне та військово-політичне керівництво вчинили і продовжують вчиняти злочин фінансування тероризму. Під час безпосередньо нинішньої російсько-української війни цей злочин з боку вищезазначених суб'єктів тісно перепле-

тений із вчиненням ними ж інших, зокрема, найтяжчих злочинів за міжнародним правом: злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину агресії. Отже, наяву достатні правові підстави для притягнення РФ як держави,

її найвищого державного і воєнно-політичного керівництва до юридичної відповідальності за злочин фінансування тероризму, а також за усі чотири найтяжчих видів злочинів за міжнародним правом, вчинених ними у війні проти України.

Література

1. Шевцов А., Їжак О. Доктрина Буша: теорія і практика застосування сили. Стратегічна панорама : щокв. наук.-практ. журн. Ради нац. безпеки і оборони України, К іїв. 2003. № 3–4. С. 87–99.
2. Renz B.; Smith H. Russia and hybrid warfare – going beyond the label. Project «Russia and Hybrid Warfare: definitions, capabilities, scope and possible responses». Funded by the Finnish Prime Minister's Office, government's analysis, assessments and research activities. January 2016. P. 2–4. URL: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/175291/renz_smith_russia_and_hybrid_warfare.pdf?sequence=1
3. Clark W., Luik J., Ramms E., Shirreff R. Closing NATO's Baltic Gap. Report. International Centre for Defence and Security. Tallinn. 2016. 28 p.
4. Дугин А.Г. Евразийский реванш России. Москва. Алгоритм. 2014. 256 с.
5. Об утверждении Энергетической стратегии России на период до 2020 года от 28 августа 2003 года № 1234-р. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901872984>
6. Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху. Москва. Издательство Института Гайдара. 2015. 416 с.
7. Avriel G. Terrorism 2.0: The rise of the civilitary battlefield. Harvard national security journal. 2016. Vol. 7. № 1. P. 199–240.
8. Hilpold P. The fight against terrorism and SC Resolution 2178: Towards a more Hobbesian or a more Kantian international society? Indian journal of international law. 2015. Vol. 55. № 4. P. 535–555.
9. Богуцький П. Тероризм як антиправова соціальна практика. *Право України*. 2015. № 9. С. 90–95.
10. Громовенко К.В. Сучасні організаційно-правові засади протидії міжнародному тероризму з боку світової спільноти. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. Випуск 3(38). С. 94–101. Hilpold P. The fight against terrorism and SC Resolution 2178: Towards a more Hobbesian or a more Kantian international society? Indian journal of international law. 2015. Vol. 55. № 4. P. 535–555.
11. Резолюція 1373 (2001), ухвалена Радою Безпеки на її 4385-му засіданні, 28 вересня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_854#Text
12. Zadeh M.E., Sadeghi M.N., Babae A.M. Analysis of international terrorism criminography in the event of September 11 th, 2001. Journal of politics and law. 2016. Vol. 9. № 2. P. 138–145.
13. Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства, Європейський суд з прав людини, Велика палата (заява № 55721/07), 7 липня 2011 року. URL: <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2011/1093.html>
14. Galloway F. Anti-terrorism resolutions: The Security Council's threat to the UN system. Journal of terrorism research. 2011. Vol. 2. № 3. P. 105–125.
15. Резолюція 1456 (2003), ухвалена Радою Безпеки на її 4688-му засіданні, 20 січня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b22#Text
16. Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана-Келлога). Міжнародний документ від 27.08.1928. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text
17. Документ A/CN.4/L.2, Текст Нюрнберзьких принципів, прийнятих Комісією міжнародного права ООН, витяг з щорічника Комісії міжнародного права: 1950, т. II. URL: http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l2.pdf
18. Зелінська Н.А. Політичні злочини в системі міжнародної злочинності. Одеса. Фенікс. 2003. 400 с.
19. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. Затверджена Резолюцією 54/109 від 9 грудня 1999 р. на четвертій сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text
20. Закон України «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму» № 149-IV від 12.09.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-15#Text>
21. FATF Public Statement on the Situation in Ukraine. URL: <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfgeneral/documents/ukraine-2022.html>
22. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III із змінами та доповненнями URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
23. Володимир Горбулін. Великий сусід визначився. Що Україні робити далі? Дзеркало тижня. 18 вересня 2009. URL: https://zn.ua/ukr/international/velikiy_susid_viznachivsia_scho_ukrayini_robiti_dali.html

24. Суворов В. Криголам. Київ. Гамазин. 2015. 656 с.
25. Ришар Ж.Б. Двадцать лет спустя. Глобальные проблемы и способы их решения. Россия в глобальной политике. 2003. №2. с. 156-164.
26. Michael R. Gordon, Bojan Pancevski, Noemie Bisserbe and Marcus Walker. Vladimir Putin's 20-Year March to War in Ukraine—and How the West Mishandled. It Washington and the EU vacillated between engagement and deterrence, as the Russian leader became more isolated and more obsessed. The Wall Street Journal. URL: <https://www.wsj.com/articles/vladimir-putins-20-year-march-to-war-in-ukraineand-how-the-west-mishandled-it-11648826461>
27. Горбулін В.П. Хроніки передбачень: 2006-2017. Харків. Фоліо. 2017. 256 с.
28. Світова гібридна війна: український фронт. За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ. НІСД. 2017. 496 с.
29. List of Gazprom's Subsidiaries. URL: <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/7037037>
30. Пискотин М.И. Россия в XX веке: неоконченная трагедия. Москва. ФОРУМ. 2001. С. 265-275.
31. Мереминская Е. Государство и госкомпании контролируют 70% российской экономики. ФАС признала государство главным врагом конкуренции. Ведомости. 29 сентября 2016. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:AbUKKgXmsSgJ:https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2016/09/29/658959-goskompanii-kontroliruyut-ekonomiki+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>
32. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суд від 26.06.1945 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_010

References

1. Shevtsov A., Yizhak O. (2003) Doktryna Busha: teoriia i praktyka zastosuvannia syly. *Stratehichna panorama : shchokv. nauk.-prakt. zhurn. Rady nats. bezpeky i oborony Ukrainy* [Bush Doctrine: Theory and Practice of the Use of Force. *Strategic panorama*] Kyiv. 2003. 3-4. 87-99 [in Ukrainian]
2. Renz V.; Smith H. (2016) *Russia and hybrid warfare – going beyond the label. Project «Russia and Hybrid Warfare: definitions, capabilities, scope and possible responses»*. Funded by the Finnish Prime Ministers Office, governments analysis, assessments and research activities. January 2016. P. 2-4. Retrieved from https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/175291/renz_smith_russia_and_hybrid_warfare.pdf?sequence=1 [In English]
3. Clark W., Luik J., Ramms E., Shirreff R. (2016) *Closing NATO's Baltic Gap*. Report. International Centre for Defence and Security. Tallinn. 2016 [In English]
4. Duhyn A.H. (2014) *Evrasyiskyi revansh Rossyy* [Eurasian revenge of Russia]. Moskva. Alhorytm. 2014. 256 s [In Russian]
5. Ob utverzhdennyi Enerheticheskoi stratehyi Rossyy na peryod do 2020 hoda ot 28 avhusta 2003 hoda №1234-r [On approval of the Energy Strategy of Russia for the period up to 2020 dated August 28, 2003 №1234-r]. Retrieved from <https://docs.cntd.ru/document/901872984> [In Russian]
6. Kaldor M. (2015) *Novye y starые voyny: orhanyzovannoe nasylye v hlobalnuuu epokhu* [New and old wars: organized violence in the global era]. Moskva. Yzdatelstvo Ynstytutu Haidara. 2015. 416 s [In Russian]
7. Avriel G. (2016) Terrorism 2.0: The rise of the civilitary battlefield. *Harvard national security journal*. 2016. Vol. 7. № 1. P. 199–240 [In English]
8. Hilpold P. (2015) The fight against terrorism and SC Resolution 2178: Towards a more Hobbesian or a more Kantian international society? *Indian journal of international law*. 2015. Vol. 55. № 4. P. 535–555 [In English]
9. Bohutskyi P. (2015) Teroryzm yak antypravova sotsialna praktyka. *Pravo Ukrainy* [Terrorism as an illegal social practice. *Law of Ukraine*]. 2015. № 9. S. 90-95 [in Ukrainian]
10. Hromovenko K.V. Suchasni orhanizatsiino-pravovi zasady protydyi mizhnarodnomu teroryzmu z boku svitovoi spilnoty. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk* [Modern organizational and legal principles of combating international terrorism by the world community. *Prykarpattya Legal Bulletin*]. 2021. Vypusk 3(38). S. 94-101[in Ukrainian]
11. Resolution 1373 (2001), adopted by the Security Council at its 4385th meeting, on 28 September 2001. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_854#Text
12. Zadeh M.E., Sadeghi M.N., Babaee A.M. Analysis of international terrorism criminography in the event of September 11 th, 2001. *Journal of politics and law*. 2016. Vol. 9. № 2. P. 138–145 [In English]
13. AL-SKEINI AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM – 55721/07 [2011] ECHR 1093 (7 July 2011) Retrieved from <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2011/1093.html> [In English]

14. Galloway F. Anti-terrorism resolutions: The Security Council's threat to the UN system. *Journal of terrorism research*. 2011. Vol. 2. № 3. P. 105–125 [In English]
15. Resolution 1456 (2003), adopted by the Security Council at its 4688th meeting, on 20 January 2003. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b22#Text
16. Treaty on the Prohibition of War as a Means of National Policy (Brian Kellogg Pact). International document dated August 27, 1928. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text
17. Document A / CN.4 / L.2, Text of the Nuremberg Principles Adopted by the United Nations Commission on International Law, excerpt from the Yearbook of the International Law Commission: 1950, vol. II. Retrieved from http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l2.pdf
18. Zelinska N.A. (2003) *Politychni zlochyny v systemi mizhnarodnoi zlochynnosti [Political crimes in the system of international crime]*. Odesa. Feniks. 2003. 400 s [in Ukrainian]
19. International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism. Adopted by the General Assembly of the United Nations in resolution 54/109 of 9 December 1999. Retrieved from <https://www.un.org/law/cod/finterr.htm>
20. Law of Ukraine “On Ratification of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism” № 149-IV of September 12, 2002. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-15#Text>
21. FATF Public Statement on the Situation in Ukraine. Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfgeneral/documents/ukraine-2022.html> [In English]
22. Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III with changes and additions Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
23. Volodymyr Horbulin. Velykyi susid vyznachyvsia. Shcho Ukraini robyty dali? *Dzerkalo tyzhnia* [The big neighbor decided. What should Ukraine do next? *Mirror of the week*. September 18, 2009]. Retrieved from https://zn.ua/ukr/international/velikiy_susid_vyznachivsyia_scho_ukrayini_robity_dali.html [in Ukrainian]
24. Suvorov V. (2015) *Kryholam [Icebreaker]*. Kyiv. Hamazyn. 2015. 656 s [in Ukrainian]
25. Ryshar Zh.B. (2003) Dvadsat let spustia. Globalnye problemy y sposoby ykh resheniya. *Rossyia v hlobalnoi polityke* [Twenty years later. Global problems and ways to solve them. *Russia in global politics*]. 2003. №2. s. 156-164 [In Russian]
26. Michael R. Gordon, Bojan Pancevski, Noemie Bisserbe and Marcus Walker. Vladimir Putin's 20-Year March to War in Ukraine—and How the West Mishandled. It Washington and the EU vacillated between engagement and deterrence, as the Russian leader became more isolated and more obsessed. *The Wall Street Journal*. Retrieved from <https://www.wsj.com/articles/vladimir-putins-20-year-march-to-war-in-ukraineand-how-the-west-mishandled-it-11648826461> [In English]
27. Horbulin V.P. (2017) *Khroniky peredbachen: 2006-2017 [Chronicles of predictions: 2006-2017]*. Kharkiv. Folio. 2017. 256 s [in Ukrainian]
28. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front (2017) [World Hybrid War: Ukrainian Front]. Za zah. red. V. P. Horbulina. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Kyiv. NISD. 2017. 496 s [in Ukrainian]
29. List of Gazprom's Subsidiaries. Retrieved from <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/7037037> [In English]
30. Pyskotyn M.Y. (2001) *Rossyia v XX veke: neokonchennaia trahedyia [Russia in the twentieth century: an unfinished tragedy]*. Moskva. FORUM. 2001. [In Russian]
31. Meremynskaia E. Hosudarstvo y hoskompany kontrolyruut 70% rossyiskoi ekonomyky. FAS pryznala hosudarstvo glavnyim vrahom konkurentsyy. *Vedomosti*. 29 sentiabria 2016 [The state and state-owned companies control 70% of the Russian economy. The FAS has recognized the state as the main enemy of competition. *Sheets*. September 29, 2016]. Retrieved from <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:AbUKKgXmsSgJ:https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2016/09/29/658959-goskompanii-kontroliruyut-ekonomiki+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>
32. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. Retrieved from <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> [In English]

РОЗДІЛ II. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341:347.8:519.7.007.5

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-1-02>

Визначення та правові вимоги до «високоризикованих» технологій штучного інтелекту

Тюра Ю. І.

кандидат технічних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, Україна

orcid.org/0000-0001-7732-3535

Tyura.J.I@ntu.one

Ключові слова: *ризик, критерій, «високоризикований» штучний інтелект, правові вимоги, права людини, дистанційна (віддалена) біометрична ідентифікація.*

Штучний інтелект швидко завойовує всі сфери людської діяльності. Нові технології відкривають значні можливості для прискорення досліджень, творчості та організації діяльності у всіх сферах. При цьому будь-який навіть невеликий збій в алгоритмі роботи штучного інтелекту може призвести до невідворотних негативних наслідків. Отже, слід розуміти, що штучний інтелект має ряд переваг, але так само його використання супроводжується потенційними ризиками. Всі ризики необхідно передбачити та мінімізувати, що своєю чергою потребує створення належного правового поля для регламентації суспільних відносин щодо використання технологій штучного інтелекту.

Тому метою даної роботи стало визначення «високоризикованих» технологій штучного інтелекту та встановлення правових вимог до них. У роботі висвітлено позицію Європейської Комісії щодо встановлення критеріїв, відповідно до яких технологію штучного інтелекту можливо кваліфікувати як «високоризикована» або з «високим ризиком». Комісією пропонується застосовувати пропорційне регуляторне втручання щодо використання технологій штучного інтелекту на підставі оцінки ризику, враховуючи ступінь можливого впливу цих технологій протягом їх життєвого циклу на права людини.

У статті розглянуто обов'язкові правові вимоги до «високоризикованих» технологій, які були запропоновані Європейською Комісією, з метою цілеспрямованого та пропорційного регуляторного втручання щодо використання технологій штучного інтелекту. Встановлено, що головними орієнтирами при визначенні вимог є ключові складові, характеристики, властивості та функції технологій, які є високоризикованими. До них належать: бази даних, облік даних, інформаційне забезпечення, надійність й точність, людський нагляд. З'ясовано, що використання технологій штучного інтелекту для цілей віддаленої біометричної ідентифікації можливо лише за умови, якщо таке використання є обґрунтованим належним чином, пропорційним, підлягає відповідним гарантіям та становить значний суспільний інтерес.

Definitions and legal requirements for "high risk" artificial intelligence technologies

Tiuria Yu. I.

*Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Civil, Economic and Environmental Law
Dnipro University of Technology
Dmytra Yavornytskoho ave., 19, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7732-3535
Tyurya.J.I@nmu.one*

Key words: risks, criteria, «high-risk» artificial intelligence, legal requirements, human rights, remote biometric identification.

Artificial intelligence quickly conquers all spheres of human activity. New technologies open up significant opportunities for accelerating research, creativity and organizing activities in all fields. At the same time, any even a small failure in the algorithm of work of artificial intelligence can lead to irreversible negative risks. Therefore, it should be understood that artificial intelligence has a number of advantages, but also its use is also accompanied by potential risks. All risks must be anticipated and minimized, which in turn requires the creation of a proper legal framework for the regulation of public relations regarding the use of artificial intelligence technologies.

Therefore, the purpose of this work was to identify «high-risk» technologies of artificial intelligence and establish legal requirements for them.

The work highlights the position of the European Commission on establishing criteria according to which artificial intelligence technology can be qualified as «high risk». The Commission proposes to apply a proportionate regulatory intervention to the use of artificial intelligence technologies on the basis of a risk assessment, taking into account the extent of the potential impact of these technologies during their lifecycle on human rights.

The article examines the mandatory legal requirements for «high-risk» technologies proposed by the European Commission for the purpose of targeted and proportionate regulatory intervention to the use of artificial intelligence technologies. It has been established that the main guidelines in determining requirements are the key components, characteristics, properties and functions of high-risk technologies. These include: databases, data accounting, information support, reliability and accuracy, human supervision. The use of artificial intelligence technologies for the purpose of remote biometric identification is only possible if such use is duly justified, proportionate, subject to adequate safeguards and represents a significant public interest.

Вступ. В наш час ми спостерігаємо тенденцію щодо безпрецедентного та масштабного зростання використання цифрових додатків як найважливіших інструментів повсякденного життя, включаючи комунікацію, охорону здоров'я, освіту, економічну діяльність, транспорт тощо. Поряд з цим зростає їх роль в запровадженні у структури управління, адміністрування та розподілі матеріальних й людських ресурсів. Нині ІТ-сфера має значний потенціал для суспільно корисних інновацій та економічного розвитку держави. Але найголовнішим витвором людського інтелекту стала розробка «штучного інтелекту» (англ. artificial intelligence).

Сьогодні практично всі економічно розвинені країни світу розглядають розвиток ІТ-сфери, зокрема технологій штучного інтелекту, як най-

важливішу стратегію підвищення національної конкурентоспроможності у світі та забезпечення національної безпеки.

За аналітичними даними Міжнародної корпорації даних (International Data Corporation (IDC)) дохід на світовому ринку від використання технологій штучного інтелекту, включаючи програмне забезпечення, обладнання та сервіси, у 2020 році підвищився на 12,3% у порівнянні з 2019-м та становив 156,5 млрд доларів, а у 2021 році повинен був збільшитися на 35,5 % [1].

Сучасні досягнення у сфері штучного інтелекту дозволяють нам звільнити людину від рутинної роботи, для якої не потрібно бути фахівцем та мати спеціальні знання, систематизувати інформацію, обробляти великі обсяги інформації, працювати

з великими базами даних та ін. Жодна людина не здатна так багато, швидко та точно отримувати, аналізувати та давати чіткий результат, як штучний інтелект. Якщо людина може помилятися в розрахунках, зважаючи на людський фактор, то штучний інтелект запрограмований на те, щоб у максимально короткі строки надати максимально правильне рішення. Сфери застосування технологій штучного інтелекту є необмеженими – від створення роботів, які самостійно приймають рішення, до машин із можливостями самонавчання. Важливу роль відіграє штучний інтелект у роботі підприємств. Він допомагає автоматизувати процеси, які потребують чималих зусиль, і тоді участь людини залишається мінімальною. Застосування технологій штучного інтелекту беззаперечно надає ряд переваг, зокрема: зменшення витрат, часу, ресурсів; швидкий аналіз великих обсягів даних; підвищення та покращення продуктивності діяльності; побудова точніших прогнозів в різних сферах життєдіяльності; можливість одночасного виконання багатьох задач та ін. [2, с. 185].

Однак ці технології несуть також і значні соціально-економічні, юридичні та етичні ризики, які необхідно передбачити та мінімізувати, що своєю чергою потребує створення належного правового поля для регламентації суспільних відносин щодо використання технологій штучного інтелекту.

Тим більше, що члени Європейського Союзу, починаючи з 2017 року, дуже активно проявляють власні ініціативи. До перших кроків глобального законодавчого врегулювання питання щодо штучного інтелекту можна віднести Резолюцію Європейського Парламенту «Норми цивільного права по робототехніці» 2015/2013 (INL) від 16 лютого 2017 року (European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103INL)) [3]. Цей документ став орієнтиром та одним з перших реальних кроків на шляху до законодавчого закріплення відповідних обов'язкових стандартів розробки та використання штучного інтелекту, зокрема соціальних, етичних та правових.

Останнім часом штучний інтелект став предметом кількох європейських й міжнародних програмних документів та досліджень, внаслідок чого наразі виокремився, сформувався та закріпився такий напрям, відомий як «Європейський підхід до штучного інтелекту», що ґрунтується на засадах розширення дослідницького і промислового потенціалу європейських держав та забезпеченні захисту основних прав й інтересів людей. Підґрунтям запровадження такого підходу стала необхідність формування єдиної нормативно-правової бази щодо штучного інтелекту з урахуванням потенційних ризиків використання таких технологій.

Прагнучі поширення технологій штучного інтелекту, і водночас, зважаючи на ризики, пов'язані з їх використанням, Європейська Комісія запропонувала для публічного обговорення інформаційно-аналітичний документ під назвою «Біла книга зі штучного інтелекту: Європейський підхід до досконалості та довіри» (White Paper on Artificial Intelligence: a European approach to excellence and trust, далі – Біла книга) з варіантами політик та механізмів правового регулювання штучного інтелекту [4]. «Біла книга» демонструє ризикоорієнтований підхід Єврокомісії, який широко застосовується у корпоративному управлінні. Такий підхід забезпечує ефективніше регулювання штучного інтелекту без непропорційного втручання регулятора та обтяження бізнесу.

Метою статті є визначення «високоризикованих» технологій штучного інтелекту та встановлення правових вимог до них.

Виклад основного матеріалу. Технології штучного інтелекту дедалі стають центральною ланкою кожного аспекту життя людей, тому люди повинні довіряти їм, водночас обов'язковою умовою для їх сприйняття також є надійність. Враховуючи прагнення Європи до забезпечення людських цінностей та верховенства права, а також доведену нею здатність та можливість створювати безпечні, надійні та складні інформаційні продукти й послуги від авіонавтики до енергетики, автомобільного та медичного обладнання, Європейська Комісія вважає, що формування нормативної бази щодо штучного інтелекту повинно ґрунтуватися на оцінці ризику, гарантуючи пропорційне регуляторне втручання. Однак це вимагає розроблення чітких критеріїв для встановлення відмінностей між різними технологіями штучного інтелекту, зокрема виокремлення технологій з «високим ризиком» або «високоризикованих». Критерії мають бути чіткими, легко зрозумілими та застосовними для всіх зацікавлених сторін.

Європейська Комісія запропонувала два критерії, які вважає необхідними для врахування при визначенні певної технології штучного інтелекту як «високоризикована» (з високим ризиком, небезпечна).

По-перше, варто орієнтуватися на *спрямування та характерні особливості певної сфери діяльності*, що зазвичай здійснюється за допомогою технологій штучного інтелекту, від яких можливо очікувати значних ризиків. Отже, перший критерій повинен забезпечувати регуляторне втручання саме у ті сфери діяльності, де, загалом, потенційні ризики найбільш вірогідні. Такі сфери діяльності мають бути належно визначені та зазначені у нормативній базі щодо штучного інтелекту. Зокрема, сфера охорони здоров'я, транспорту, енергетики та окремих складових державного сектору (напри-

клад, служби захисту, міграційна служба, прикордонний контроль, судова система, соціальне забезпечення та служби зайнятості). Цей перелік слід періодично переглядати та за необхідністю корегувати, враховуючи зміни практичного застосування певної технології штучного інтелекту. Таким чином за умови застосування у певній сфері діяльності технології штучного інтелекту, яка завдає шкоди, її будуть визнавати як «високоризикована». Ця шкода може бути як матеріальною (безпека та здоров'я людей, включаючи втрату життя, пошкодження майна), так і нематеріальної (втрата приватного життя, обмеження права на свободу вираження поглядів, людської гідності, дискримінація, наприклад, у доступі до роботи).

По-друге, необхідно враховувати той факт, що використання технології штучного інтелекту у сфері діяльності, віднесеної до високоризикованої, не завжди супроводжується значним ризиком. Наприклад, не зважаючи на те, що сфера охорони здоров'я загалом може бути високоризикованою, недолік у системі планування прийомів лікарів зазвичай не створює ризиків такого рівня, які потребують законодавчого втручання. При визначенні рівня ризику використання певної технології штучного інтелекту доцільно ґрунтуватися на *оцінці рівня впливу цієї технології на осіб*, які постраждали в наслідок її застосування. Зокрема це стосується використання таких технологій штучного інтелекту, які здатні створювати ризик травмування, смерті або значної матеріальної чи нематеріальної шкоди, юридичні або серйозні наслідки щодо порушення прав окремої особи чи компанії та які не можна обґрунтовано уникнути.

Європейська Комісія наполягає на необхідності встановлення обов'язкових законодавчих вимог щодо штучного інтелекту, які будуть застосовуватися лише до таких технологій, що відповідно до наведених критеріїв, кваліфіковані як високоризиковані. Таким чином застосування цих двох кумулятивних критеріїв забезпечить цільову сферу дії нормативно-правової бази та правову визначеність.

Для гарантування цілеспрямованого та пропорційного регуляторного втручання щодо технологій штучного інтелекту запропоновано визначити обов'язкові правові вимоги відповідно до ключових складових, характеристик, властивостей та функцій технологій, які є високоризикованими. Передусім це стосується: бази даних, обліку даних, інформаційного забезпечення, надійності й точності, людського нагляду та окремих конкретних вимог до певних технологій штучного інтелекту (наприклад тих, що використовують для здійснення віддаленої біометричної ідентифікації).

Бази даних. Функціонування багатьох технологій штучного інтелекту, а також їхні дії та прийняті ними рішення суттєво залежать від набору даних,

відповідно до яких вони розроблювалися, налаштовувалися та вміють самостійно навчатися. Тому варто вжити необхідних заходів та передбачити певні вимоги щодо забезпечення дотримання правил і цінностей Європейського Союзу, зокрема відносно безпеки та захисту основних прав й інтересів людей, що стосуються даних. Отже, дані, на яких навчається штучний інтелект, мають бути достатньо повними та репрезентативними, забезпечувати усі релевантні сценарії для запобігання небезпечним ситуаціям, гарантувати недискримінацію та захист приватності й особистих даних.

Облік даних. Беручи до уваги окремі характеристики функціонування значної кількості технологій штучного інтелекту, зокрема складність й непрозорість та пов'язані з цим труднощі, необхідно при програмуванні алгоритму роботи таких технологій запровадити правила та вимоги щодо ведення обліку даних, які використовуються для навчання штучного інтелекту з високим ризиком, а, у певних випадках, забезпечити збереження цих даних. Ці правила та вимоги дозволять протягом усього життєвого циклу штучного інтелекту відстежувати та перевіряти потенційно проблематичні його дії або прийняті ним рішення.

З метою реалізації зазначеного нормативно-правова база повинна передбачати правила щодо зберігання, зокрема:

- точні записи набору даних, що використовуються для навчання та тестування штучного інтелекту, включаючи опис основних характеристик та способу відбору даних;
- набори даних за необхідністю;
- документація стосовно програмування (алгоритми та методи оптимізації тощо) та методології навчання, процесів і прийомів, що використовуються для створення, тестування та перевірки штучного інтелекту, враховуючи вимоги щодо забезпечення безпеки та уникнення упередженості, яка може призвести до забороненої дискримінації.

Записи, документацію та набори даних необхідно зберігати протягом доцільного проміжку часу, щоб забезпечити ефективне виконання відповідних вимог законодавства.

Інформаційне забезпечення. З метою сприяння та підтримки використання технологій штучного інтелекту, а також зміцнення довіри та забезпечення відшкодування збитків, якщо це необхідно, важливо, щоб інформація щодо використання технологій штучного інтелекту з високим ризиком була достеменною й адекватною та надавалась у проактивній формі. Тому необхідно забезпечити інформування користувачів про можливості й обмеження технологій штучного інтелекту у випадках, коли вони з ним взаємодіють. Водночас для уникнення обтяження бізнесу, у випадках, коли використання штуч-

ного інтелекту буде очевидним користувачам, таке інформування не буде необхідним.

Надійність і точність. Технології штучного інтелекту і, безумовно, технології з високим ризиком мають бути технічно надійними та точними, аби бути безпечними. Таким чином їх потрібно розробляти відповідально та з попередньою належною оцінкою ризиків, які вони можуть спричинити. З огляду на це з метою мінімізації ризиків заподіяння шкоди варто для цього передбачити та застосовувати всіх належних заходів, щоб технології штучного інтелекту працювали безпечно. Як підсумок, високоризикові технології штучного інтелекту повинні бути достатньо надійними, вірогідно вказувати рівень точності на всіх етапах життєвого циклу, бути стійкими до зовнішніх атак і маніпуляцій з даними та алгоритмами.

Людський нагляд. Людський нагляд за штучним інтелектом дозволяє гарантувати людині автономію, безпеку, захист та уникнення негативних наслідків. Мета щодо створення надійного, етичного та орієнтованого на людину штучного інтелекту може бути досягнута лише шляхом забезпечення належної участі людей на всіх етапах життєвого циклу штучного інтелекту з високим ризиком. Тому прийняття рішення штучним інтелектом повинно здійснюватися лише з його попередньою валідацією людиною (наприклад, заявка на соціальну допомогу може бути відхилена лише людиною) або наступним постконтролем (наприклад, розгляд та прийняття рішення щодо кредитної заявки здійснюється людиною).

Окремі застосування високоризикованих технологій штучного інтелекту за певних умов можуть потребувати постійного моніторингу з можливістю негайного втручання людини або передбаченого розробниками припинення функціонування такої технології (наприклад, використання автопілотованих авто без належної розмітки, або в умовах поганої видимості тощо).

Особливі вимоги щодо віддаленої (віддаленої) біометричної ідентифікації. Збір і використання біометричних даних для цілей віддаленої ідентифікації, наприклад, за допомогою розпізнавання обличчя у громадських місцях, зумовлює особливий ризик щодо порушення основних прав людини, зокрема права на повагу до гідності й приватного життя та захист персональних даних. Також існує потенційний вплив на недискримінацію та права певних груп людей, таких як діти, літні люди та люди з обмеженими можливостями. Крім того, використання зазначеної технології не повинно пригнічувати свободу вираження поглядів, право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання.

Відповідно до п. 13 ст. 3 Law Enforcement Directive [5], п. 18 ст. 3 Regulation (EU) 2018/1725 [6] та п. 14 ст. 4 GDPR (Загальний регламент про

захист даних від 04.05.2016) надано визначення щодо біометричних даних, зокрема це «персональні дані, отримані в результаті спеціального технічного опрацювання, що стосується фізичних, фізіологічних чи поведінкових ознак фізичної особи, таких як, зображення обличчя чи дактилоскопічні дані (відбиток пальця), що дозволяють однозначно ідентифікувати або підтверджують однозначну ідентифікацію фізичної особи» [7].

Оскільки передбачено розпізнавання обличчя, то у випадку ідентифікації це значить, що шаблон зображення обличчя людини порівнюється з багатьма іншими шаблонами, які зберігаються в базі даних, з метою встановлення відповідності зображення обличчя певній особі. У випадку аутентифікації (або перевірки) здійснюється порівняння двох біометричних шаблонів, які зазвичай належать одній людині, тобто встановлюється відповідність один до одного. Два біометричні шаблони порівнюються, щоб визначити, чи є особа, представлена на двох зображеннях, однією і тією ж людиною. Така процедура, наприклад, передбачена програмно-технічним комплексом автоматизації прикордонного контролю (ПТК АПК) та модернізованою автоматизованою системою інтелектуального відеоконтролю, які використовуються для прикордонного контролю в аеропортах.

Наслідки використання технологій штучного інтелекту віддаленої біометричної ідентифікації залежно від мети, контексту та сфери використання можуть значно відрізнятись.

Правила Європейського Союзу щодо захисту персональних даних в принципі забороняють обробку біометричних даних з метою однозначної ідентифікації фізичної особи, за винятком певних умов. Зокрема, згідно з п. 2 ст. 9 GDPR, така обробка може здійснюватися на певних підставах, головна з яких – з причин суттєвого суспільного інтересу [8]. Будь-яка обробка біометричних даних з метою однозначної ідентифікації фізичної особи підпадає під дію ст. 3 та ст. 8 Хартії основних прав Європейського Союзу, зокрема права на особисту недоторканність та захисту інформації особистого характеру [9]. У цьому випадку обробка біометричних даних має відбуватися на основі законодавства Європейського Союзу та/або національного законодавства з дотриманням вимог пропорційності відповідно цілі, якої прагнуть досягти, поважати сутність права на захист даних і передбачати належні та спеціальні заходи для захисту фундаментальних прав та інтересів суб'єкта даних.

Враховуючи правила захисту даних Європейського Союзу та положення Хартії основоположних прав, Європейська комісія наголошує, що використовувати технології штучного інтелекту для цілей віддаленої біометричної ідентифікації можливо лише за умови, якщо таке використання

є обґрунтованим належним чином, пропорційним, підлягає відповідним гарантіям та становить значний суспільний інтерес (наприклад, якщо це критично необхідно для розшуку зниклої дитини, для запобігання конкретної та неминучої терористичної загрози або для виявлення та притягнення до відповідальності винного чи підозрюваного у серйозному кримінальному злочині). Подібне використання підлягає дозволу судового чи іншого незалежного органу та відповідних обмежень у часі, географічному охопленні та пошукових базах даних.

Беручи до уваги, що на різних етапах життєвого циклу штучного інтелекту, зокрема у процесі розробки, виготовлення, реалізації, користування та ін., залучено декілька груп зацікавлених осіб виникає необхідність у визначенні певного кола осіб, яким адресовані юридичні вимоги щодо використання технологій штучного інтелекту з високим ризиком. До таких осіб відносяться розробники, виробники, дистриб'ютори чи імпортери, постачальники послуг, фахівці та користувачі. Зважаючи на це, Європейська Комісія виділяє декілька проблемних питань, які потребують подальшого вирішення.

По-перше, необхідно передбачити розподіл зобов'язань між залученими суб'єктами господарювання. На думку Комісії, нормативно-правова база, визнаючи зобов'язання певного суб'єкта (ів), повинна орієнтуватися на наявність у них належних можливостей для подолання будь-яких потенційних ризиків. Наприклад, розробники штучного інтелекту, маючи відповідні ресурси, спроможні запобігти ризикам, які виникають на етапі розробки певної технології, проте їхні можливості щодо здійснення контролю за ризиками на етапі виробництва та використання технології штучного інтелекту обмежені. Таким чином, на етапі розробки технології штучного інтелекту відповідне зобов'язання за спричинення ризиків буде нести розробник. На етапі виробництва відповідно до ст. 1 Директиви Ради 85/374/ЄЕС "Про наближення законів, постанов та адміністративних положень держав-членів щодо відповідальності за неякісну продукцію" «виробник є відповідальним за збитки завдані недоліками його продукції» [10]. Згідно зі ст. 3 зазначеного документа терміном «виробник» визначено «виробника кінцевого продукту, будь-якої сировини чи будь-яких комплектуючих, а також будь-яку особу, що, позначаючи продукцію своїм ім'ям, товарним знаком чи іншою відмінною ознакою, заявляє про себе як виробника» [10]. Національне

законодавство держав-учасниць Європейського Союзу також може передбачати окремі види стягнень за дефектну продукцію.

По-друге, потребує чіткого визначення питання щодо географічного охоплення законодавчого втручання. На думку Комісії, надзвичайно важливо, щоб юридичні вимоги застосовувалися до відповідних суб'єктів господарювання, які виробляють продукцію або надають послуги з використанням штучного інтелекту, на території Європейського Союзу, незалежно від того, чи зареєстровані вони в ЄС чи ні.

Передбачається, що за контроль щодо дотримання обов'язкових правових вимог відповідатимуть національні регулятори країн-членів Європейського Союзу. Крім цього, планується створення Європейської ради з питань штучного інтелекту (European Artificial Intelligence Board), яка пізніше представить більш детальні стандарти з розробки й експлуатації технологій штучного інтелекту та сприятиме їх впровадженню. На додаток пропонуються зацікавленим особам сформувати добровільні етичні кодекси поведінки щодо штучного інтелекту без високого ризику, а також відповідні для них нормативні вимоги з метою сприяння запровадженню та поширенню зазначених інновацій.

Запровадження єдиної європейської структури управління в галузі штучного інтелекту на основі співпраці національних компетентних органів дозволить уникнути фрагментації щодо визначення відповідальності та посилити й модернізувати наявний дослідницький і промисловий потенціал держав-членів Європейського Союзу.

Висновки. Оскільки штучний інтелект – це технології, що надзвичайно швидко розвиваються, встановлення та дотримання правових вимог до них, зокрема до «високоризикованих» технологій, сприятиме введенню в експлуатацію та потраплянню на ринок товарів і послуг лише безпечному та надійному штучному інтелекту. Необхідною умовою реалізації цього, є забезпечення протягом всього життєвого циклу штучного інтелекту постійного управління якістю та ризиками з боку всіх провайдерів. Запропоновані вимоги дозволять: своєчасно виключити та усунути потенційні ризики, створені штучним інтелектом; сформувати перелік програм/застосунків із високим ризиком; визначити конкретні зобов'язання для користувачів та провайдерів програм/застосунків штучного інтелекту з високим ризиком; сформувати структуру управління в галузі штучного інтелекту на європейському та національному рівнях.

Література

1. Ринок технологій штучного інтелекту цього року виросте до \$156,5 млрд. URL: <https://mind.ua/news/20214273-rinok-tehnologij-shtuchnogo-intelektu-cogo-roku-viroste-do-1565-mlrd> (дата звернення: 21.02.2022).
2. Великанова М.М. Штучний інтелект: правові проблеми та ризики. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2020. №4. С. 185-198. Doi: 10.37635/jnalsu.27(4).2020.185-198.
3. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0051> (дата звернення: 03.03.2022).
4. White Paper on Artificial Intelligence A European approach to excellence and trust. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (дата звернення: 17.03.2022).
5. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj/eng> (дата звернення: 13.05.2022).
6. Regulation (EU) 2018/1725 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by the Union institutions, bodies, offices and agencies and on the free movement of such data, and repealing Regulation (EC) No 45/2001 and Decision No 1247/2002/EC (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/1725/oj> (дата звернення: 13.05.2022).
7. Article 4 GDPR. Definitions. URL: <https://gdpr-text.com/uk/read/article-4/> (дата звернення: 13.05.2022).
8. Article 9 GDPR. Processing of special categories of personal data. URL: <https://gdpr-text.com/uk/read/article-9/> (дата звернення: 13.05.2022).
9. Хартія основних прав Європейського Союзу: Міжнародний документ від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.
10. Директива Ради 85/374/ЄЕС "Про наближення законів, постанов та адміністративних положень держав-членів щодо відповідальності за неякісну продукцію": Міжнародний документ від 25.07.1985 № 85/374/ЄЕС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_348#Text.

References

1. Rynok tekhnolohiy shtuchnoho intelektu ts'oho roku vyroste do \$156,5 mlrd. Retrieved from <https://mind.ua/news/20214273-rinok-tehnologij-shtuchnogo-intelektu-cogo-roku-viroste-do-1565-mlrd> [in Ukrainian]. (2022, February, 21).
2. Velykanova, M. (2020). Artificial intelligence: legal problems and risks. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, Vol. 27, No. 4, 185-198. [in English].
3. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0051> [in English]. (2022, March, 03).
4. White Paper on Artificial Intelligence A European approach to excellence and trust. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf [in English]. (2022, March, 17).
5. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj/eng> [in English]. (2022, May, 13).
6. Regulation (EU) 2018/1725 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by the Union institutions, bodies, offices and agencies and on the free movement of such data, and repealing Regulation (EC) No 45/2001 and Decision No 1247/2002/EC (Text with EEA relevance). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/1725/oj> [in English]. (2022, May, 13).
7. Article 4 GDPR. Definitions. Retrieved from <https://gdpr-text.com/uk/read/article-4/> [in English]. (2022, May, 13).
8. Article 9 GDPR. Processing of special categories of personal data. Retrieved from <https://gdpr-text.com/uk/read/article-9/> [in English]. (2022, May, 13).

9. Khartiya osnovnykh prav Yevropeys'koho Soyuzu (2000). *The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text. [in Russian].
10. Dyrektyva Rady 85/374/YeES "Pro nablyzhennya zakoniv, postanov ta administratyvnykh polozhen' derzhav-chleniv shchodo vidpovidal'nosti za neyakisnu produktsiyu" (1985). *The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_348#Text. [in Ukrainian].

РОЗДІЛ ІІІ. НАУКОВІ ДОПОВІДІ

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-1-03>

Колпаков В. К.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного і господарського права
Запорізький національний університет
orcid.org/0000-0002-8580-3261*

МІСІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В ДИСКУРСІ ПОСТМОДЕРНУ: ВІД СУПУТНИКА ДЕРЖАВОВОГО УПРАВЛІННЯ ДО ПРАВА ЮРИДИЧНИХ СМИСЛІВ

*Наукова доповідь на юридичному факультеті Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича 14 грудня 2021 року*

Привабливість інтерпретацій текстів словенського культуролога і соціального філософа Славоя Жижека¹ з боку філософів і теоретиків права² стимулює до подальшого освоєння потенціалу цієї вигадки і дозволяє припустити справедливість судження, що сьогодні по аудиторіях, конференціях і публікаціях бродить примара юриспруденції постмодерну.

У самому простому розумінні термін «постмодерн» означає соціокультурний стан суспільства після «модерну». Головна ознака модерну безперервна модернізація, домінування новаторства над традицією, прагнення нового у швидких змінах, які спрямовані на перетворення та оновлення світу.

Постмодерн його антитеза. Він еkleктичен, нічого нового створити не здатний і базується на сприйнятті світу як хаосу. Його структура (якщо можна вести мову про структуру) це безсистемна безліч «вікон Овертону»³, у яких віяло можливостей рухається по шаблям: немислиме – радикальне – прийнятне – розумне – стандартне – нормальне.

У той же час, поряд з цією концепцією, існує і зовсім протилежна. Відповідно до неї «постмодерн» уявляє собою нову стадію модерна, тобто це модерн у стадії оновлення.

При першому наближенні до проблематики постмодерну стає очевидним доречність висвітлення його хронологічних рамок. Фактично загальновизнано, що термін «постмодерн» вперше вжито в 1917 році німецьким філософом і письменником Рудольфом Панвіцом⁴ у книзі «Криза європейської культури»⁵.

Згодом він опинився у фокусі дослідницьких інтересів філософів, соціологів, лінгвістів, культурологів, політологів, юристів та інших фахівців, які опікуються проблемами історичного і соціокультурного розвитку суспільства.

У численних дослідженнях постмодерн представлений як парадигма соціокультурного розвитку, реакція на традиції і порядок, проект соціального оновлення, духовний стан, період історії, світогляд, спосіб орієнтації в сучасному світі, метод пізнання соціальної дійсності, сукупність поглядів на світ, тенденцію в культурному самоусвідомленні, напрям у соціальній теорії тощо. Існує також думка, що «постмодерн» лише модне слово, за яким немає нічого принципово нового.

Фактична неосязність простору, на якому постмодерн почав виконувати функцію руйнівника модерну, обумовили його роль як специфічного маркера для позначення трансформацій у абсолютно різних сферах суспільного життя, а також для позначення інновацій у науці та культурі.

З цього приводу доречно звернутися до характеристики постмодерну, яку виклав Вольфганг

¹ Жижек Славој (1949) словенський психоаналітик лаканівської школи, марксистський соціолог, філософ, та культуролог.

² Постклассическая онтология права: монография [Электронный ресурс]. И. Л. Честнов, А. В. Поляков, С. И. Максимов и др.; общ. ред. И. Л. Честнов. Санкт-Петербург: Алетейя, 2016. 970 с. Режим доступа: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/12285> (дата обращения: 04.08.2021). С. 11-23. С. 11.

³ Джозеф Овертон (1960–2003) американський юрист, публіцист, електроінженер, віце-президент Макінського центру публічної політики, автор політичної концепції «Вікно Овертона»

⁴ Рудольф Панвіц (1881–1969) німецький письменник, поет і філософ. Погляди Панвіца поєднували натурфілософію, ніцшеанство, пан-європейський романтизм.

⁵ Постмодернізм [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/постмодернізм/text> (дата звернення 02.01.2022)

Вельш⁶. Він писав, що цей термін став настільки звичайним, що майже кожна начитана людина легко звертається до нього. Але вимовляючи слово «постмодерн» мало хто уявляє його зміст. Значною мірою це пов'язано з неоднозначністю і навіть суперечливістю як терміну, так і самого поняття «постмодерн».

По-перше, це стосується його легітимності. Одні кажуть, що не існує нових явищ, які б виправдовували його запровадження, а галас навколо нього переслідує рекламні цілі. Ті, хто визнає наявність принципово нових явищ, відмовляють сучасникам у праві їх фіксації, адже, на їх думку, це завдання майбутніх поколінь.

По-друге, виникають питання з релевантністю його присутності у різних сферах людського буття. Спочатку «постмодерн» був літературознавчим поняттям. Потім проник архітектуру і живопис. Згодом його підхопили соціологія і філософія. Зараз вже йдеться про «постмодерну» теологію, «постмодерні» подорожі, «постмодерних» пацієнтів, «постмодерної» кулінарної книги, «салонний» постмодерн тощо. Більш того, Термін «постмодерн» використовується для маркування стану хаотичності, неузгодженості, дисгармонії, алогічності⁷. Його навіть згадують у прив'язці до президентських виборів⁸.

По-третє, не до кінця з'ясовано час актуалізації постмодерну як явища: а) вже зазначалось про вжиття терміну «постмодерн» у 1917 році Р. Павлицем; б) існує думка, що це один з феноменів 50-х років минулого століття; в) обґрунтовується детермінація постмодерну на європейському просторі у 70-х роках минулого століття; г) по Арнольду Тойнбі⁹ «постмодерн» розпочався у 1875 році; д) Жан-Франсуа Ліотар¹⁰ вважає, що давньогрецький науковець-енциклопедист, філософ і логік, засновник класичної (формальної) логіки Аристотель був постмодерністом. Цікаво, що Ліотар, французький філософ, який одним з перших поставив проблему кореляції культури

постмодернізму і постнекласичної науки, знайшов постмодерністські течії на соціо-культурному просторі до появи будь-якого модерну.

По-четверте, вираз «постмодерн» є спірним за змістом. Для одних постмодерн епоха нових технологій. Для інших під знаком постмодерну відбувається прощання із засиллям технократії. Це носії ідеології «зелених», екологів, альтернативників. Серед поборників постмодерну існують такі, що сподіваються, що його підсумком стане нова консолідація розколотої суспільства; інші очікують поглиблення його плюралізації, фрагментації і хаотизації¹¹.

Осмилення постмодерну характеризується динамізмом, фундаментальністю, концептуальним розмаїттям, багатопрофільністю. Про це свідчать дослідження П. Андерсона¹², С. А. Бочкарєва¹³, Н. В. Варламової¹⁴, В. П. Горбатенко¹⁵, Ф. Джеймисона¹⁶, А. В. Павлова¹⁷, Д. Харви¹⁸, И. Л. Честнова¹⁹ та інших.

Одним з важливих результатів їх дослідницьких зусиль стала розробка пропозицій щодо концептуального бачення суспільства постмодерну. Представлені концепції характеризуються великим спектром підходів, спрямованих на опис і пояснення змін у механізмах впливу на суспільні відносини, розуміння перспектив трансформації процесів, від яких залежить життя індивідів.

Зокрема, Ф. Джеймисон не вважає постмодерн новим етапом еволюції, а трактує соціальні зміни як продовження логіки розвитку вже існуючого суспільства капіталізму²⁰.

На думку З. Баумана сучасні суспільства вже пройшли у своєму розвитку дві стадії: а) премодерну і б) модерну. Зараз вступили у нову стадію стадію постмодерну. Суспільства премодерну

⁶ Вольфганг Вельш (1946) сучасний німецький філософ, завідувач кафедри теоретичної філософії у Йєнському університеті.

⁷ Головенко Р. Постмодерн плутанина з визначеннями медійних термінів. Аналіз законодавства. Інститут масової інформації. *Правові роз'яснення*. 03.09.2021. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/status-zhurnalista-zmi-j-zhurnalistyka-v-epohu-postmodernu-i41034>

⁸ Юрій М. Президентські вибори як дзеркало постмодерну. *Медіафорум*. 2021. № 9. С. 11–27. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/index.php/mediaforum/article/view/234>.

⁹ Арнольд Джозеф Тойнбі (1889–1975) – англійський історик, один з розробників цивілізаційної теорії.

¹⁰ Жан-Франсуа Ліотар (1924–1998) французький філософ, естетик-постфрейдист, одним з перших поставив проблему кореляції культури постмодернізму і постнекласичної науки. У своїй книзі «Постмодерністська ситуація. Доповідь про знання» (1979) він висунув гіпотезу про зміну статусу пізнання в контексті постмодерністської культури і постіндустріального суспільства.

¹¹ Вельш В. Постмодерн. Генеалогія і значення одного спорного поняття. *Путь. Международный философский журнал*. 1992. № 1. С. 109–136. URL: <https://ecsocman.hse.ru/text/30656951/>

¹² Андерсон П. Истоки постмодерна. М.: *Территория будущего*. 2011. 208 с.

¹³ Бочкарєв С. А. Истоки постмодерна о подлинном смысле и предназначении постправа. *Государство и право*. 2021. № 11. С. 24–36. DOI: 10.31857/S102694520016773-1

¹⁴ Варламова Н. В. Методологія юридичної науки: спокуса постмодерном. *Право України*. 2014. № 1. С. 69–77.

¹⁵ Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 3–13.

¹⁶ Джеймисон Ф. Постмодернизм, или культурная логика позднего капитализма. М. Изд-во ин-та Гайдара, 2019. 816 с.

¹⁷ Павлов А. В. Постпостмодернизм: как социальная и культурная теории объясняют наше время: монография. М.: Дело. 2019. 560 с.

¹⁸ Харви Д. Состояние постмодерна: Исследование истоков культурных изменений. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2021. 576 с.

¹⁹ Честнов И. Л. Правопонимание в эпоху постмодерна. *Правоведение*. 2002. № 2. С. 4–16.

²⁰ Сафронов Э. Е. Состояние постмодерна в 2021 году. *Galactica Media: Journal of Media Studies*. 2021. No 1. P. 210–217. Doi: <https://doi.org/10.465339/gmd.v3i1.148>

і модерну були стабільними завдяки монолітності релігійної культури і стійкій ієрархії владних відносин.

Постмодерн їх антагоніст. Його база радикальний плюралізм, який впроваджує непереборні відмінності між людьми та всіма іншими суб'єктами суспільства. Узгодженості виникають лише в результаті переговорів, по-перше, переговорів, орієнтованих на конкретний випадок, по-друге, переговорів, що ставлять своєю метою усунення двозначності, амбівалентності та невизначеності.

В ідеалі постмодерн повинен створити децентралізований, фрагментарний соціальний порядок, що залишає інституційний простір для дискурсів, суперечок і переговорів перед обличчям загальних і неминучих соціально-політичних конфліктів²¹.

У цьому ряду доречно згадати Мануэля Кастельса²². Він є автором концепції мережевого суспільства. Її головна теза у тому, що сучасне суспільство дедалі більше зорганізується на мережевому принципі. В результаті виникає мережева структура суспільства, у якій суб'єкти це децентралізовані одиниці і функціонують автономно. Заради справедливості зазначимо, що сам Кастеллс негативно ставиться до терміна «постмодернізм», однак його концепція мережевого суспільства є цілком постмодерністською²³.

Цілком природньо, що дослідження постмодерну обумовили детермінацію його принципів, рис, ознак, властивостей, характеристик та інших атрибутів.

Найбільш визнаними з них є такі: будь-яка єдність має «репресивний» характер і пов'язана з тоталітаризмом; будь-яка форма єдності неприйнятна і має бути відкинута; безпристрасність виявляється у тотальній дискурсивності; до розуміння і узгодженостей веде лише дискурс; дискурс не може завершитись адже завжди є думка опонента; відмова від поняття «прогрес» як у знанні, так і у соціальному житті; відмова від традицій; відсутність будь-яких владних універсалій; відсутність у явищ (феноменів) універсальних передумов виникнення та існування; заперечення існування визнаних точок зору, позицій, суджень, понять тощо; заперечення прогностики, події завжди йдуть попереду теорії; заперечення системності, світ не піддається ніякої систематизації і не вміщується в жодні схеми; індиферентність до оточення; недовіра до наративів; нездат-

ність людини пізнати та змінити світ та порядок речей; неможливість досягнення істини, адже плюралізм (множинність) зв'язків та сфер безмежна; опір будь-якій впорядкованості; плюралізм як принцип і основа конструювання суспільства; рівність індивідів у відносинах, заперечення будь-якого підпорядкування або ієрархії; розпад центру як гаранта системності і цілісності соціуму, тобто заперечення центру як такого; фетишизація децентрації і фрагментарності структури суспільства; інтерсуб'єктність (інтерсуб'єктивність) як необхідність вивести за межі феноменологічного дослідження будь-які постулати, що некритично сприймаються; розуміння знання як інтерпретації істини; уявлення світу та культури як сукупності текстів, текст визнається як репрезентація дійсності.

Таким чином, все що до постмодернізму вважалося усталеним, надійним і певним (людина, розум, філософія, культура, наука, прогрес) оголошено неспроможним і невизначеним, все перетворилося на слова, міркування та тексти, які можна інтерпретувати. Постмодернізм принципово не може існувати як цілісний і загальний світогляд або філософія. Адже, хаос життя не може інтегруватись до жодної теорії. З цього приводу відмітимо, що у дослідженнях постмодернізму з'явився термін і поняття «хаосмос»²⁴.

В умовах домінування постмодерну значних трансформацій зазнає і правова реальність, яка справляє сутнісний вплив на соціальний простір. Послідовно ускладнюються можливості для втілення прагнення представників влади щодо створення цілісної уніфікованої системи управління суспільними процесами, оскільки влада поступово втрачає попередню соціокультурну базу людей здібних на втілення волі, що виходить з єдиного центру²⁵.

Новітні правові тенденції доходять до реалізації через своєрідний «плавильний котел» нескінчених дискурсів з екстрагування контр-аргументів замість пошуку істини, поліваріантних концептуальних установок, мінливої прогностики, войовничого суб'єктивізму. У цьому ж «котлі» присутні такі генерації постмодерну як ескалація пізнавальних можливостей людини, критична і самокритична свідомість, протистояння стереотипам мислення.

Саме присутність останніх у процесах формування соціальних (у тому числі правових) смислів розцінюється вектором на подолання епохи постмодерну і її понятійно-термінологічних маркерів, обнадіює і викликає оптимізм у дослідників²⁶.

²¹ Фоменко А. Н. К осмыслению философии человека и капитала в концепции Зигмунда Баумана. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2016. № 1. С. 87–89.

²² Мануэль Кастельс Оліван іспанський соціолог, автор теорії мережевого суспільства. У 2020–2021 роках міністр вищої освіти Іспанії.

²³ Бобова Л. А. Мануэль Кастельс: влияние сетевого общества на характер социальных коммуникаций. DOI: <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2013-5-32-213-220>

²⁴ Куцепал С. Після постмодернізму: «нашадки» «маски»? *Актуальні проблеми духовності*: зб. наук. праць Ред.: Я. В. Шрамко. Кривий Ріг. 2021. Вип. 22. С. 215–225.

²⁵ Горбатенко В. Указ. праця, с. 6.

²⁶ Ратников В. П. Постмодернизм: истоки, становление, сущность. *Философия и общество*. 2002. № 4. С. 120–132.

У цьому контексті підкреслюється, що заслуга постмодерністів полягає у винаході «політичного барометру», який дозволяє нам, хто не помічає свого заглиблення у нове середовище, зафіксувати суттєву зміну «атмосферного» тиску». Така фіксація може серйозно вплинути на запобігання різних дисонансів, забезпечить адекватні дії і реакції суспільства²⁷.

Наведені локації систематизують перспективи для аналізу юридичного простору, зокрема, у виявленні механізмів еволюції права, його службової ролі по відношенню до суспільства тощо. Однак, ці плідні ідеї потребують не тільки конкретизації емпіричним юридичним матеріалом, а й формування теоретичних знань «середнього рівня», що забезпечує їх адаптацію відповідно до специфіки правової реальності²⁸.

Теоретичні знання «середнього рівня» це знання рівня юридичної галузі. Одним з носіїв таких знань є адміністративне право, яке відчуває на собі постмодернові ризики і формує юридичні смисли в сегменті взаємодії влади і громадянського суспільства. Ідентифікація присутності адміністративного права у «плавильному котлі» постмодерну починається з зародження і наукового оформлення концепції адміністративної реформи.

Щоб досягнути значення цього факту необхідно повернутися до попередньої точки біфуркації цієї юридичної галузі. Вона охоплює події 1927–1938 років ХХ століття. У 1927 році Є. Б. Пашуканіс на сторінках журналу «Революція права» в огляді по адміністративному праву закликав А. І. Єлістратова, О. Ф. Євтихієва, В. Л. Кобалевського перешикувати на відповідний лад інструментарій своїх юридичних визначень і категорій. Він зазначав, що ці автори не вміють знайти нову точку зору, що відповідає революційній епосі і задачам пролетарської держави, які не можна втиснути у старі гасла²⁹.

У 1931 році відбувається I Всесоюзний з'їзд марксистів-державників і правників, на якому передбачалось окреслити стратегічні настанови щодо розуміння і розвитку права, але зробити цього не вдалося. Однак, ряду науковців (Я. М. Магазинер, В. Н. Дурденевський, Е. Е. Понтович, С. А. Котляревський, В. К. Дябло та інші) було вказано, що вони руйнують єдність класового змісту і форми права, адже розповсюджують своїми роботами буржуазно-юридичні погляди³⁰.

Такі настанови були затверджені у 1938 році на Першій нараді з питань науки радянської держави

і права. З головною доповіддю «Основні завдання науки радянського соціалістичного права» виступив Генеральний прокурор СРСР А. Я. Вишинський. Народа фактично визнала, що «право» це сукупність наказів і заборон, які підпорядковують членів суспільства умовам виробництва і обміну. Таким чином, праву була відведена роль важеля і примусового інструменту в руках державної влади, з допомогою якого остання здійснює необхідні перетворення.

Одним з найпомітніших фрагментів доповіді виявився аналіз стану справ в сфері адміністративного права і окреслення перспектив його оновлення. Після критики О. Ф. Євтихієва, В. Л. Кобалевського, К. А. Архипова, як таких хто прикладав зусилля для ліквідації адміністративно-правової науки і відповідної навчальної дисципліни, А. Я. Вишинський сформулював імперативи щодо перебудови адміністративного права. Головний вектор перебудови увесь потенціал галузі концентрується на державному управлінні, адже радянське державне управління найважливіший інструмент реалізації завдань диктатури пролетаріату, тобто волі радянського народу.

Не залишаючи часу на роздуми і повноцінні дискусії (згадаємо, що у постмодерні дискурсивність фактично обов'язковий атрибут спілкування), нарада звернулася до представників адміністративного права з вимогою: а) визначити предмет адміністративного права у відповідності з проголошеними постулатами; б) відповідно до оновленого предмета розкрити зміст адміністративно-правової науки; в) обґрунтувати для практичного застосування обсяг повноважень, (прав і обов'язків) органів державного управління Союзу, союзних і автономних республік.

З огляду на агресивність і безальтернативність стратегічних настанов щодо реконструкції адміністративно-правового простору, у доповіді А. Я. Вишинського привертає увагу що один message. Звертаючись до учасників наради він наголосив, що для принципової і коректної реалізації сформульованих завдань недостатньо адміністративних рішень, голосувань і резолюцій. Бездоганність їх виконання можна констатувати лише після перетворення програмних положень в наукове праворозуміння, консолідовану точку зору фахівців-юристів, а у підсумку потрібно мати те, що називається *communis opinio doctorum* загальна думка вчених³¹.

³¹ *Communis opinio doctorum* (загальна думка вчених, право вчених, право юристів, доктринальне право, римсько-канонічне право, писаний розум, загальна думка обізнаних) у західній правовій традиції цим терміном позначали: а) систему права; б) ідеальний правопорядок; в) сховище наукової доктрини. Див.: Полдников Д. Ю. О современных подходах к изучению западноевропейского «права ученых» (*ius commune*) XII–XVIII вв. *Вестн. Моск. ун-та. сер. II. Право.* 2014. № 3. С. 42–58.

²⁷ Горбатенко В. Указ. праця, с. 7.

²⁸ Честнов И. Л. Указ. праця, с. 6.

²⁹ Пашуканис Е. Обзор литературы по административному праву. *Революция права*, 1927, № 3. С. 174–177.

³⁰ Пашуканис Е. За марксо-ленинскую теорию государства и права: Доклад на I Всесоюзном съезде марксистов-государственников. М.: Гос. соц-экон. издат. 1931. С. 12.

Використання термінологічної конструкції «*communis opinio doctorum*» безапеляційно вказувало на очікуваний організаційно-науковий ефект від виконання рішень наради. Вони мали неухильно оформлюватись в нову правову доктрину, зокрема, в доктрину адміністративного права.

Таким чином, у жорстку офіційну парадигму було зведено: а) розуміння адміністративного права як інструменту державного управління; б) державно-управлінський формат його наукового супроводження; в) їх наукову легітимізацію у новій адміністративно-правовій доктрині. Як виявилось, це парадигма на довгі роки визначила теорію і практику екзистенції адміністративного права.

В оформленні постулатів наради в доктринальну оболонку помітну роль відіграв підручник 1940 року³². Його створювачі (А. І. Денисов ред., І. Н. Ананов, С. М. Берцинский, І. С. Топчєєв, В. Н. Дурденевский, В. К. Дябло, К. І. Солнцев, А. М. Турубинер, С. Л. Певзнер, Б. А. Ландау, С. Ф. Кечекьян, Д. М. Генкин) найбільш послідовно, цілеспрямовано і вдало впроваджували в науку і навчальний процес бачення адміністративного права і його предмету по лекалам наради. Доктринальний зміст отримали трактовки підручника щодо державного управління, виконавчо-розпорядчих органів, організації апарата радянського державного управління, сфери адміністративно-правового регулювання, структури адміністративно-правових відносин, особливостей застосування примусу і адміністративного права взагалі.

Соціальне середовище, у якому відбувались вищеприписана ревізія адміністративного права, і особливості його регуляторних механізмів, підпадають під ознаки епохи модерну, для якої характерні: віра у силу раціоналізму як основи організації життя; прагнення до системної централізації в усіх сегментах структури суспільства; фетишизація організації наукового знання та життя з одного центра; схилення до однозначних відповідей, одноманітності і уніфікацій.

У парадигму постмодерну адміністративне право потрапляє у 1994-1999 роках. Як вже зазначалось, цей факт об'єктивований визнанням необхідності його концептуального реформування. Підґрунтя для визнання утворили наукові пошуки і зміни у законодавстві.

Руйнування «моноліту» модерну в адміністративному праві починається з оновлення змістовної сутності місцевого самоврядування, слідством якого стала детермінація відносин публічного управління. Одним з перших нормативних актів після прийняття Декларація про державний суве-

ренітет України³³ став закон «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування»³⁴, у якому місцеве самоврядування визначається як територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя. Це свідчило, що місцеве самоврядування покинуло сферу державного управління і здійснює свої повноваження за його межами.

Можна також вважати, що постмодернові сходи у той період з'являються і на конституційному просторі. На той час є чинною Конституція СРСР (остання її редакція відбулася 26.12.1990 р.) і Конституція УРСР, за якими Ради народних депутатів становлять єдину систему представницьких органів державної влади і їм підконтрольні та підзвітні всі інші державні органи.

Отже, склалася колізійна ситуація: а) за чинними конституціями місцеве самоврядування частка державних інституцій, тобто відповідні відносини мають державно-управлінський зміст; б) за Законом від 07.12.1990 р. «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» його відносини (предмет) виключені зі сфери державно-управлінського регулювання і, відповідно, з відносин (предмета) адміністративного права.

З цього приводу зазначимо, що у правовій літературі того періоду (за даними В. Ф. Опришка, В. П. Негребельного, Г. Й. Пузанової), предметом адміністративного права визнаються відносини сфери державного управління³⁵.

У таких умовах виникають міркування про галузеву самостійність місцевого самоврядування. У їх розвиток право місцевого самоврядування починають: а) розглядати самостійним компонентом правової системи; б) комплексною галуззю права; в) розмежовувати з конституційним, адміністративним, цивільним та іншими правовими галузями³⁶.

Описані процеси характеризуються наявністю таких ознак постмодерна, як заперечення центру як такого, заперечення будь-якого підпорядкування або ієрархії; плюральність як принцип і основа конструювання суспільства; опір будь-якій впорядкованості; заперечення прогностики: події завжди йдуть попереду теорії; відсутність у явищ (феноменів) універсальних передумов

³³ Декларація про державний суверенітет України Декларація від 16.07.1990. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

³⁴ Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування Закон від 07.12.1990. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 2. Ст. 5.

³⁵ Державне управління: теорія і практика За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Юрінком Інтер, 1998. 432 с. С. 251.

³⁶ Коваленко А. А. Теорія і практика місцевого самоврядування в Україні монографія. К. ІДП НАН України, 2002. 464 с. С. 6, 57.

³² Советское административное право: учебник для юридических институтов И. Н. Ананов и др. М.: Юрид. изд-тво, 1940. 432 с.

виникнення та існування;

Наукові пошуки на цьому векторі можна сконцентрувати у декількох висновках. По-перше, це висновок про те, що адміністративне право не може розвиватися як моноцентрична галузь, тобто як така галузь, що має єдиний системостворюючий нормативний центр³⁷; по-друге, висновок про те, що адміністративне право є правом поліструктурним³⁸; по-третє, висновок про те, що важливим системоутворюючим компонентом предмета галузі, є відносини, які виникають за ініціативою підвладної сторони. Останні які були впроваджені у вітчизняну адміністративно-правову теорію під назвою реординаційних відносин³⁹.

У подальшому, на базі цих здобутків, поняття адміністративно-правових відносини стає більш широким і виходить за межі державного управління. Про це, насамперед, свідчить їх висвітлення у навчальній літературі.

Так, у підручнику за редакцією О. М. Бандурки він подається, як правові відносини, що складаються здебільшого у державному управлінні⁴⁰.

У підручнику за редакцією Ю. П. Битяка до предмета адміністративного права включені відносини: а) пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади, б) внутрішньоорганізаційною діяльністю державних органів, підприємств, установ, організацій, в) управлінською діяльністю органів місцевого самоврядування, г) здійсненням недержавними суб'єктами делегованих повноважень органів виконавчої влади, д) здійсненням правосуддя у формі адміністративного судочинства⁴¹.

Формулюються також поняття предмета адміністративного права, як відносини що складаються у сфері публічного управління і в процесі організації і функціонування відповідних органів⁴².

У наукових джерелах ретельно досліджуються тенденції розвитку адміністративного права, теоретично обґрунтовується нова структура його предмета. В результаті само адміністративне право постає галуззю публічно-правового регулювання, яка забезпечує функціонування публічної адміністрації.

При аналізі перелічених здобутків, не можна оминати увагою дію таких принципів постмодерну як плюральність, інтерсуб'єктність

та інтерсуб'єктивність (виведення за межі феноменологічних досліджень будь-яких постулатів, що некритично сприймаються). Вони проглядаються у публікаціях з тяготінням до радянських адміністративно-правових цінностей. Це, наприклад, роботи у яких адміністративне право визнається правом регулювання виключно відносин сфери управління (Курочка М. І. Адміністративний примус, обумовлений необхідністю припинення правопорушення. Форум права. 2015. № 4. С. 133–126. С. 133.; Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с. 171).

Саме у цей період на адміністративно-правовому просторі з'являються Концепція адміністративної реформи в Україні⁴³ і підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України Проект Концепції реформи адміністративного права⁴⁴.

Системно пов'язані між собою, вони утворили нову парадигму розвитку адміністративного права, його предмета (відносин), інститутів, зв'язків з іншими юридичними галузями.

Насамперед, вони окреслили найважливіші перспективні напрями наукового пошуку в сфері адміністративного права у форматі нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування (як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг); зорієтували вектор дослідницьких зусиль: а) на розмежування державного управління та іншої управлінської діяльності; б) детермінацію у предметі адміністративного права відносин адміністративного судочинства, адміністративної відповідальності, адміністративних послуг; в) доцільність встановлення адміністративної відповідальності юридичних осіб.

Отримавши офіційне визнання і підтримку вчених-адміністративістів, вони фактично завершили часи домінування в адміністративному праві радянської концепції щодо його суто державно-управлінського характеру і відвели її послідовникам роль маргіналів адміністративно-правового простору.

У контексті дослідження ступеня адаптації адміністративного права до синтагми постмодерну⁴⁵ доречно підкреслити відмінності у формуванні підходів до визнання необхідності чергової трансформації адміністративного права.

У першій половині ХХ століття вона виникає в вищих ешелонах влади, як відповідь на дореволюційні (маю на увазі 1917 рік) традиції адміні-

³⁷ Авер'янов В. Адміністративне право України: доктринальні аспекти реформування. *Право України*. 1998. № 8. С. 8–13. С. 11.

³⁸ Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 736 с. С. 193.

³⁹ Виконавча влада і адміністративне право: монографія Ред. В. Б. Авер'янов. К.: Ін-Юре. 2002. 668 с. С. 460.

⁴⁰ Адміністративне право України Підручник За заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: ХНУВС. 2004. 480 с. С. 59–60.

⁴¹ Адміністративне право України: підручник. За ред. Ю. П. Битяка. К. Юрінком Інтер, 2005. 544 с. С. 25–26.

⁴² Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с. С. 34.

⁴³ Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України № 810 від 22.07.1998. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. Ст. 943.

⁴⁴ Проект Концепції реформи адміністративного права. *Український правовий часопис*. 1999. № 4. С. 35–60.

⁴⁵ Термін і поняття у наведеному контексті запропоновані В. П. Горбатенко. Горбатенко В. Указ. праця, с. 10.

стративного права⁴⁶. Їх життя вбачалось у включенні адміністративного права у класову боротьбу шляхом: а) секуляризації, б) обмеження його функцій державним управлінням, в) візажистки карального сегменту радянського права.

Сформовані партійно-правовим керівництвом держави заходи впроваджувались примусовими навіть насильницькими засобами. Згадаймо рестрикції з виключення адміністративного права з навчальних програм, закриття відповідних кафедр, переслідування професорів.

Наприкінці ХХ століття усвідомлення неминучості концептуальної трансформації адміністративного права виникає у достатньо невеликій групі правників. Опорними ініціаторами дискусій і генераторами ідей стали Вадим Борисович Авер'янов, Ігор Борисович Коліушко, Анатолій Олександрович Селіванов, Володимир Сергійович Стефанюк, Іван Пантелійович Голосніченко, Віктор Іванович Шишкін. Поступово коло зацікавлених у створенні нового (на той час) українського адміністративного права розширювалось і згодом сформувався загальнодержавний дискурс у якого залучились представники органів виконавчої влади, судової системи, місцевого самоврядування, депутатського корпусу, експертних установ тощо.

На неформальних зустрічах і офіційних конференціях, семінарах, круглих столах фактично були проговорені положення концепцій адміністративної реформи і адміністративного права. Характерним вектором спілкувань був пошук смислових конструкцій для майбутніх концепцій. Вже тоді позначились перші спроби знайти для оновленої юридичної галузі «брендову» формулу на кшталт існуючого з попередніх часів вислову «адміністративне право юридичний супутник державного управління»⁴⁷. Вона з'явилась на одній з неофіційних зустрічей адміністративістів на території Інституту держави і права НАН України ім. В. М. Корецького. Тоді В. Б. Авер'янов запропонував формулу «сервісне право». Доречи, інших думок з цього приводу не було (автор цих строк приймав участь у тому зібранні) і всі фактично з нею погодились. Вона достатньо швидко увійшла в обіг і використовується донині.

Цікаво прослідковуються факти новел у доктринах адміністративного права початку і кінця ХХ століття. Сміслові настанови концепцій 1998 року щодо розширення предмету адміністративного права за межі державного управління й досі сприйняті не всіма, що безумовно відповідає атмосфері постмодерну з його принципами

заперечення визнаним точкам зору, позиціям і поняттям; будь-якій впорядкованості; фетишизації плюральності.

Так, наприклад, після набрання нормативної чинності положеннями Концепції реформи адміністративного права С. Т. Гончарук розуміє адміністративне право як сукупність юридичних норм та правових інститутів, призначених для регулювання відносин у сфері державного управління⁴⁸; О. Ф. Скакун визначає адміністративне право як систему правових норм, які регулюють управлінські відносини у сфері здійснення виконавчої влади, розпорядчої діяльності державного апарату, його взаємовідносин з іншими державними та недержавними організаціями і громадянами⁴⁹; О. І. Харитонова предметом адміністративного права визначала лише державно-управлінську діяльність⁵⁰; О. Д. Гринь, О. І. Донченко пишуть, що адміністративне право є правом державного управління і регулює лише відносини державного управління⁵¹. Зазначимо, що ця тенденція спостерігається і до сьогодення часу.

Інакші обставили справи з заборонами, які з'явилися у 1938 році. Так, відокремлення адміністративного права від релігії (секуляризація) за радянський період не порушується. І лише у 1994 році у курсі лекцій з адміністративного права Л. В. Коваль, у повній відповідності до постмодерновості, визнає Божу кару видом адміністративної відповідальності⁵².

Для розуміння особливостей впливу постмодерна на властивості адміністративного права доречно звернутися до аналізу його предмета. Адже, саме у ньому сконцентровані всі домінуючі параметри, якості, патерни і доктринальні обґрунтування. У разі побудови предмету на принципах постмодерну адміністративне право знаходиться у його синтагмі. Втрата постмодернової фактальності предмету означає появу характеристик, що свідчать про його подальшу еволюцію. Такі тестові здібності притаманні категорії «системність». Її наявність є незаперечною симптомом виходу відповідного феномену з зони постмодерну.

Аналіз розгляду сучасними фахівцями предмету адміністративного права свідчить, що мислення більшості з них базується на категоріях постмодерну. Так, при огляді структурних складо-

⁴⁶ Елистратов А. И. Основные начала административного права. М.: Леман, 1914. 334 с.

⁴⁷ Козлов Ю. М. Административное право: Учебник. М.: Юрист, 1999. 320 с. С. 9; Колпаков В. К. Административное право Украины, с. 50.

⁴⁸ Гончарук С. Т. Административное право Украины. Загальна та особлива частини: Навчальний посібник. К.: НАВСУ, 2000. 240 с. С. 7.

⁴⁹ Скакун О. Ф. Теория держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с. С. 246.

⁵⁰ Харитонова О. І. Административно-правові відносини (проблеми теорії) монографія. Одеса Юридична література, 2004. 328 с. С. 129.

⁵¹ Правознавство навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2016. 206 с. С. 150.

⁵² Коваль Л. В. Административное право Украины: Курс лекцій (Загальна частина). К.: Основи. 1994. 154 с. С. 98.

вих предмету (адміністративно-правових відносин) вони задовольняються лише їх переліком і не вдаються до явного подальшого кроку дослідити системні зв'язки між ними⁵³.

Наявність системного підходу до адміністративно-правових досліджень знаменує подолання постмодернізму в адміністративному праві і входження у парадигму нової реальності⁵⁴.

Соціально-психологічна реакція на завершення постмодернізму вже стала об'єктом дослідницьких зацікавленостей і відображена у понятійно-термінологічному апараті⁵⁵. Період після постмодерну називають постпостмодерном, альтмодерном, трансмодерном, метамодерном, діджімодерном тощо.

Уявляється, що для адміністративного права це формат, по-перше, подолання постмодерністської дезінтеграції і фрагментації структури предмета, по-друге, еволюціонування: а) від права супутника державного управління, б) через сервісне право, в) до права формування юридичних смислів у сфері взаємодії влади і громадянського суспільства. Під останнім ми розуміємо генерування нормативно вираженої мотивації у влади і громадянського суспільства перетворювати спрямовані до них знання у практичну правозастосовну діяльність.

Принциповою відправною точкою оновлення адміністративного стає перебудова його предмету. Воно починається з детермінації відносин публічного управління, які отримали складну структуру: а) відносини державного управління; б) управлінські відносини місцевого самоврядування; в) відносини громадського управління.

Наступну групу утворили відносини оскарження. У ст. 40 Конституції України зазначено, що громадяни України мають право звертатися до органів державної влади і місцевого самоврядування, а ці органи зобов'язані розглядати звернення й надавати обґрунтовані відповіді.

⁵³ Музиченко Г. В. Конспект лекцій з дисципліни «Адміністративне право та процес». Одеса Вид-во «Університет Ушинського». 2020. 366 с. С. 12; Адміністративне право України. Повний курс підручник Галушко В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с. С. 28; Гришина Н. В. Щодо розуміння предмету адміністративного права. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2015. № 19. С. 75–78.

⁵⁴ Колпаков В. К., Мацелик Т. О. Предмет адміністративного права: оновлення парадигми. Право України. 2010. № 8. С. 110–115; Колпаков В. К. Парадигма «поняття адміністративного права»: зміст і новели в системі універсалій. Питання адміністративного права. Харків Право, 2019. 272 с. С. 48–75; Колпаков В. К., Коломєєв Т. А. Доктрина та предмет: сутність і зміст адміністративного права. *Право України*. 2021. № 10. С. 12–28.

⁵⁵ Меньшеніна А. Е. Постмодерн vs. постпостмодерн: можливість осягнення політичної дійсності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. Випуск 30. С. 31–37. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.03>.

Закон України «Про звернення громадян»⁵⁶ одним із видів звернень визнає скаргу звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Крім Закону України «Про звернення громадян», право на скаргу регламентує Кодекс адміністративного судочинства України⁵⁷. Його статті 2 (п. 2) і 11 (п. 3) прямо визначають, що подача позовної заяви є оскарженням.

Осмилення цього сегменту адміністративно-правових відносин свідчить, адміністративно-правова природа оскарження автоматично розповсюджується на всі його види, у тому числі і на оскарження судові (до адміністративного суду)⁵⁸.

Таким чином, оскарження здійснюється: по-перше, в позасудовому порядку (подача адміністративної скарги); по-друге, у судовому шляхом звернення з позовом до адміністративного суду (судове оскарження).

Відносини судового оскарження інтегруються з відносинами адміністративного судочинства. Відносини адміністративного судочинства стали новелою у структурі і системі предмета адміністративного права. Адже, на відміну від інших його складових, вони не корелюються з предметом традиційного радянського адміністративного права. Більш того, радянська юриспруденція прямо заперечувала їх існування.

З цього приводу привертає увагу відповідна стаття юридичного словника 1953 року, яка починається словами: «В СРСР адміністративна юстиція не існує»⁵⁹.

Впровадження у правовий простір України адміністративного судочинства стало одним із знакових здобутків наукових пошуків і законотворчості за всі роки її незалежності.

Створення і функціонування у правовій системі України окремої судової адміністративної юрисдикції забезпечено Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р.⁶⁰, і Кодексом адміністративного судочинства України⁶¹.

⁵⁶ Про звернення громадян: Закон України № 393/96-ВР від 02.10.1996. *ВВР*. 1996. № 47. Ст. 256.

⁵⁷ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *ВВР*. 2005. № 35. Ст. 446.

⁵⁸ Лученко Д. В. Механізм оскарження в адміністративному праві: теоретичні й прикладні аспекти монографія. Харків: Право, 2017. 440 с. С. 69–72.

⁵⁹ Административная юстиция. Юридический словарь Глав. ред. С. Н. Братусь. М.: Госюриздат, 1953. 784 с. С. 15–16.

⁶⁰ Відомості Верховної Ради України, 1997, № 40, ст. 263.

⁶¹ Відомості Верховної Ради України, 2005, N 35-36, N 37, ст. 446.

Теоретичне осмислення відносин адміністративного судочинства пройшло кілька етапів, на яких формувались наукові уявлення про їх поняття, предметну і функціональну складові, термінологію і нормативні визначення.

На цьому шляху було висловлено думки про те, що адміністративне судочинство: а) нова самостійна судово-процесуальна галузь права адміністративне процесуальне право⁶²; б) що адміністративне судочинство не може збігатися з адміністративним процесом⁶³; в) що адміністративне судочинство є складовою адміністративного процесу⁶⁴; г) що адміністративне судочинство це судовий адміністративний процес⁶⁵; д) що адміністративне судочинство є інститутом адміністративного права⁶⁶.

Подальше осягнення змістовних характеристик адміністративного судочинства значною мірою залежало від об'єктивного встановлення його місця у правовій системі України, зокрема в судовому і судейському праві, а також його співвідношення з предметом адміністративного права.

На наш погляд, найбільш резонні параметри наукових пошуків з зазначених питань окреслені положеннями Концепції адміністративної реформи в Україні і Проекту Концепції реформи адміністративного права, які: а) запровадили нову ідеологію функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування; б) зв'язали відповідальність влади (публічної адміністрації) перед суспільством із судовим захистом прав і свобод громадян засобами адміністративної юстиції (адміністративного судочинства).

У дискусію з приводу природи відносин адміністративного судочинства доречно звернутися до книги «Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правнича спадщина України», яка вийшла у світ в 2015 році⁶⁷. Її цінність, на наш погляд, визначається не лише представленням нарбокнормативного матеріалу, а й значною мірою оприлюдненням наукових обґрунтувань (мотивів) щодо формулювання тих чи інших норм і актів.

Зокрема, на сторінці 428 наведено наукове бачення щодо правової природи адміністративного

судочинства: «...зветься Адміністративний Суд адміністративним не тому, що йому належать якісь особливі функції чи то адміністративні, чи то якісь інші, а тому, що його компетенція охоплює справи, до яких прикладається право адміністративне».

Системне розуміння адміністративного судочинства передбачає встановлення його місця не лише в предметі адміністративного права. Важливе теоретичне значення має вирішення питання про його співвідношення з всією сукупністю адміністративно-процесуальних форм, які утворюють поняття «адміністративний процес».

Сьогодні поширюється думка, що адміністративний процес це лише процесуальна діяльність адміністративних судів⁶⁸. Вона базується на формулі старої редакції КАС України: «адміністративний процес правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства» (ст. 3 «Визначення понять»).

Однак, прихильники цієї точки зору не враховують, що ця ж стаття містила таке застереження: «У цьому Кодексі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні ...».

З нього випливало, що визначені у ст. 3 КАС України терміни (у тому числі і дефініція адміністративного процесу) є легітимними лише у сфері відносин адміністративного судочинства.

Тому його використання за межами відносин адміністративного судочинства з посилання на норми КАСУ, як мінімум є некоректним.

Нова редакція (2017) Кодексу адміністративного судочинства України терміну «адміністративний процес» не містить.

Замість нього введено термін «судовий процес» і встановлено, що судовий процес правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства. Ця новела відповідає сталим науковим уявленням про правову природу, зміст, систему і структуру адміністративного процесу, а також ставить крапку на дискусії цього питання⁶⁹.

З цього приводу доречно зазначити, що у нормативному матеріалі термін «процес» застосовано і до інших (крім адміністративного судочинства) видів адміністративно-правових відносин.

⁶² Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України: навчальний посібник. К.: Прецедент, 2007. 531 с. С. 45.

⁶³ Гончарук С. Т. Адміністративний процес навчальний посібник. К. НАУ, 2012. 184 с. С. 11.

⁶⁴ Бевзенко В. М. Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень правові засади, підстави та форми монографія К. Прецедент, 2010. 475 с. С. 48.

⁶⁵ Стефанюк В. С. Судовий адміністративний процес: монографія. Харків: Консум, 2003. 464 с. С. 5.

⁶⁶ Адміністративне судочинство: підручник Т. О. Коломоєць, Ю. В. Пирожкова, О. О. Ганзенко та ін. К. Істина, 2009. 344 с. С. 3.

⁶⁷ Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правнича спадщина України За заг. ред. І. С. Гриценка. К.: Дакор, 2015. 500 с. С. 428.

⁶⁸ Мотрук Т. В. поняття адміністративної процедури у співвідношенні до поняття адміністративного процесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017, № 42, С. 186–189. С. 188.

⁶⁹ Колпаков В. К. Адміністративне судочинство України: лекція. *Право України*. 2014. № 3. С. 145–158; Колпаков В. К. Відносини адміністративного судочинства в предметі адміністративного права. Адміністративне судочинство України теорія і практика монографія Заг. ред. О. М. Нечитайло. К.: ВАПТЕ, 2015. 288. С. 53–59.; Колпаков В. К. Правова природа відносин адміністративного судочинства. *Право України*. 2016. № 2. С. 25–30; Колпаков В. К. Адміністративне судочинство: співвідношення з адміністративним процесом і предметом адміністративного права. *Право України*. 2018. № 2. С. 26–38.

Це, наприклад, процес визначення рівня небезпеки, процес розслідування (щодо авіаційних подій та інцидентів), процес регулювання авіаційної діяльності, бюджетний процес.

Митний кодекс України прямо визначає, що провадження у справі про порушення митних правил (а таке провадження, відповідно до ст. 487, 489 цього кодексу, є провадженням у справі про адміністративне правопорушення) включає в себе виконання процесуальних дій (складення протоколу про порушення митних правил, опитування осіб, витребування документів, тимчасове вилучення товарів, розгляд справи, винесення постанови та її перегляд у зв'язку з оскарженням та інше).

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів»⁷⁰ у частині 2 статті 22 зафіксовано, що справи про адміністративні правопорушення розглядаються у випадках та порядку, передбачених процесуальним законом.

Вищевикладене свідчить на користь визнання відносин адміністративного судочинства однією із складових предмета адміністративного права.

Подальше «руйнування» державно-управлінської концепції предмета адміністративного права пов'язано з переосмисленням правової природи відносин адміністративних послуг і адміністративно-деліктних відносин.

Відносини, які сьогодні отримали назву «відносини адміністративних послуг» фактично існували в предметі радянського адміністративного права, як відносини що виникають при зверненні громадян до органів держави для реалізації своїх прав, і розглядалися як один із видів відносин державного управління⁷¹.

Така трактовка цілком зберігається на першому етапі осмислення предмета адміністративного права в умовах розбудови української державності⁷².

Еволюційні зрушення у їх розумінні найбільш характерно фіксуються в Проекті Концепції реформи адміністративного права, у тексті якої вони (під назвою «управлінські послуги») відокремлені від традиційної державно-управлінської сфери. Згодом вони отримали назву «адміністративні послуги» і у цьому варіанті використовуються в Законі України «Про адміністративні послуги»⁷³.

Відносно їх місця в предметі адміністративного права виникає питання щодо їх співвідношення з публічним управлінням. З цього приводу у публікаціях фахівців висловлені такі позиції: по-перше, адміністративні послуги є інструмен-

том державного управління і складовою управлінської діяльності⁷⁴; по-друге, адміністративні послуги це компонент публічного управління, адже вони надаються як органами держави, так і органами місцевого самоврядування⁷⁵; по-друге, адміністративні послуги це компонент публічного управління, адже вони надаються як органами держави, так і органами місцевого самоврядування⁷⁶; по-третє, адміністративні послуги знаходяться за межами публічно-управлінського сегмента предмета адміністративного права⁷⁷; по-четверте, адміністративні послуги є елементом а) державних послуг і б) муніципальних послуг⁷⁸.

На нашу думку найбільш коректною і обґрунтованою виглядає третя позиція. Адже відносини адміністративних послуг виникають не в наслідок управлінського впливу, тобто цілеспрямованого, організуючого впливу суб'єкта управління на об'єкт управління з метою приведення останнього в бажаний для суб'єкта стан.

Вони виникають тільки у разі звернення до публічної адміністрації з метою належного юридичного оформлення відповідного права. У той же час, отримання суб'єктом послуги ще не означає реалізації оформленого права. Для цього необхідно здійснити певні юридично значущі дії.

Так, отримання документів на право керування транспортним засобом ще не є таким керуванням. Отримання документів на право власності ще не реалізацією цього права. Це лише можливість на законних підставах здійснювати дії, у яких наявність юридично підтверджених і належним чином оформлених прав є необхідною умовою участі у відповідних правовідносинах.

Відповідно до наведеного є сенс зазначити, що Кодекс адміністративного судочинства України у ст. 4 чітко розмежував відносини управління і відносини адміністративних послуг.

Отже, відносини адміністративних послуг посідають в предметі адміністративного своє особливе місце і належним чином детерміновані відносно інших його складових.

Відносини відповідальності за порушення встановленого порядку і правил (адміністративно-деліктні відносини) за своєю правовою природою відрізняються від усіх інших відносин, які утворюють предмет адміністративного права.

⁷⁴ Даньшина Ю. Теоретичні засади надання адміністративних послуг в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03\(10\)/11dyvapu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03(10)/11dyvapu.pdf)

⁷⁵ Афанасьєв К. К. Адміністративні послуги навчальний посібник. Луганськ: ЛДУВС, 2010. 176 с. С. 30–41.

⁷⁶ Афанасьєв К. К. Адміністративні послуги навчальний посібник. Луганськ: ЛДУВС, 2010. 176 с. С. 30–41.

⁷⁷ Коломоець Т. О., Колпаков В. К. Сучасна парадигма адміністративного права: генеза і поняття. *Право України*. 2017. № 5. С. 71–79. С. 75.

⁷⁸ Сидоренко Н. О., Шкурат І. В. Історичні етапи розвитку української системи надання адміністративних послуг населенню. *Вісник ХНТУ*. 2021. № 3. С. 153–161. С. 154.

⁷⁰ Відомості Верховної Ради, 2016, № 31, ст. 545.

⁷¹ Советское административное право учебник под ред. Р. С. Павловского. К.: «Вища школа», 1986. 416 с. С. 3–4.

⁷² Коваль Л. В. Адміністративне право України: Курс лекцій (Загальна частина). К.: Основи. 1994. 154 с. С. 13, 18.

⁷³ Про адміністративні послуги Закон України 5203-VI від 06.09.2012. *ВВР*. 2013. № 32. Ст. 409.

Вони виникають у разі вчинення відповідним суб'єктом діянь, які отримали назву «адміністративні правопорушення», або «адміністративні проступки», або «адміністративні делікти».

Ці діяння порушують встановлені чинним законодавством заборони і тягнуть за собою покарання у вигляді адміністративних стягнень (також застосовуються заходи впливу). Отже стягнення, по-перше, застосовуються тільки до осіб, які вчинили адміністративні проступки (правопорушення), по-друге, накладаються примусово і виключно суб'єктами, які визначені законом.

Юридична фіксація фактів: а) примусового застосування стягнення, б) реалізації накладених стягнень визнається «адміністративною відповідальністю». З цього випливає, що адміністративна відповідальність це примусове застосування правомочними органами чи особами до суб'єкта адміністративного правопорушення (проступку) передбачених законом адміністративних стягнень та інших заходів впливу, реалізація яких юридично зафіксована.

Таким чином, формування адміністративно-правових конструкцій на засадах концепцій адміністративної реформи і реформи адміністративного права призвели до визнання у структурі предмета адміністративного права таких видів відносин: по-перше, відносин публічного управління, які складаються з відносин: а) державного управління; б) управлінських відносин місцевого самоврядування; в) відносин громадського управління; по-друге, відносин оскарження, які складаються з відносин а) адміністративного оскарження; б) судового оскарження; по-третє, відносин адміністративних послуг; по-четверте, адміністративно-деліктних відносин.

Центральним питанням щодо аналізу перелічених відносин як сукупності, що утворює предмет адміністративного права стало з'ясування наявності або відсутності у цієї сукупності інтегративних якостей. Його принципова важливість обумовлена тим, що відсутність таких якостей робила зазначену сукупність конгломеративним утворенням і фактично ставила під сумнів їх єдність, а значить існування предмета у новому форматі. Наявність інтегративних якостей незаперечно свідчила, що ця сукупність є системою і має всі підстави розглядатися як предмет галузі права.

З цього приводу необхідно зазначити, що у радянській правовій доктрині предмет адміністративного права подається системним утворенням. Інтегративний характер взаємодії його складових дослідники доводили на підставі таких ознак: а) всі відносини предмета – є однотипними відносинами; б) всі відносини предмета є відносинами влади і підпорядкування; в) всі відносини предмета виникають в результаті здійснення дер-

жавного управління строго визначеними структурами органами державного управління.

Жодна з вищенаведених інтегративних ознак не відшукується у сукупності структурних складових предмета сучасного українського адміністративного права. Аж ні як не можна назвати однотипними відносини адміністративних послуг і відносини відповідальності. Не є вони також відносинами влади і підпорядкування. Далеко не всі відносини оновленого предмета виникають в результаті здійснення державного управління.

Сукупність відносин, які у оновленому вимірі регулюються адміністративним правом, перетворюють у систему, а значить і у предмет галузі, інші чинники. Це категорії: «публічна адміністрація», «публічне адміністрування», «відносини адміністративних зобов'язань».

Важливим системоутворюючим компонентом сучасного українського адміністративного права приблизно з 2002 року визнається публічна адміністрація⁷⁹, під якою з перебігом часу починає розумітися система організаційно-структурних утворень, які на законних підставах набули владних повноважень на здійснення публічної влади шляхом виконання чинних нормативно-правових актів та вчинення інших дій у публічних інтересах⁸⁰.

В офіційних документах цей термін мабуть уперше зустрічається в «Рекомендаціях парламентських слухань «Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування» (2005)⁸¹.

Сьогодні категорія «публічна адміністрація» вже фактично займає місце, яке у радянському адміністративному праві належало категорії «державне управління». Цей факт свідчить, що наукове осмислення і подальша розробка теорії публічної адміністрації: а) постає одним з головних напрямків доктринального оновлення адміністративного права України; б) важливим підґрунтям його трансформації у сучасну юридичну галузь європейського змісту.

Цей рух не є простою зміною термінів. Теорія публічної адміністрації має принципові відмінності від теорії державного управління, як за юридичним наповненням, так і за ідеологічною сутністю. Її становлення і визнання ставить крапку на ще існуючих останніх спробах пристосувати радянське вчення про державне управління

⁷⁹ Виконавча влада і адміністративне право За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с. С. 282.

⁸⁰ Колпаков В. К. Предмет адміністративного права: сучасний вимір. *Юридична Україна*. 2008. № 3. С. 33–38. С. 35.

⁸¹ Рекомендації парламентських слухань «Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування» Схвалені Постановою Верховної Ради України від 15 грудня 2005 року. *ВВР*. 2006. № 16. Ст. 144.

до доктрини правової демократичної держави⁸² держави, де нормативно визнається її відповідальність перед людиною, де права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість її діяльності.

Публічна адміністрація в адміністративному праві європейських країн, у більшості випадків, визначається як сукупність органів та установ, які реалізують публічну владу шляхом виконання закону, підзаконних актів та вчинення інших дій в публічних інтересах. Таке її розуміння є актуальним і для української правової системи⁸³.

Необхідно також зазначити, що поняття публічної адміністрації не є новиною для українського права. Воно присутнє в роботах українських адміністративістів, які працювали за межами радянської правової школи, наприклад, у працях Ю. Л. Панейка, який у роботі «Теоретичні основи самоврядування» (1963 р.) писав, що основою адміністративного права є те, що воно регулює організацію та діяльність публічної адміністрації⁸⁴.

Публічна адміністрація, як правова категорія, має два виміру: функціональний і організаційно-структурний. При функціональному підході це діяльність відповідних структурних утворень по виконанню функцій, спрямованих на реалізацію публічного інтересу. Таким інтересом в українському праві визнається інтерес соціальної спільності, що легалізований і задоволений державою. Таким чином, наприклад, виконання публічною адміністрацією правоохоронної функції означає системну діяльність всіх структурних утворень, які мають таку функцію. Зазначена діяльність отримала назву «публічне адміністрування». При організаційно-структурному підході публічна адміністрація це сукупність органів, які утворюються для здійснення (реалізації) публічної влади.

В українському праві публічною владою визнається: а) влада народу, як безпосереднє народовладдя; б) державна влада законодавча, виконавча, судова; в) місцеве самоврядування⁸⁵. З наведеного випливає, що публічну владу в Україні здійснюють: по-перше, Верховна Рада України (парламент), Президент України (як владний інститут), місцеві ради. Вони реалізують владу народу, що знаходить вираз у виборчих процесах; по-друге, усі органи і установи, що реалізують державну владу. Наприклад, органи виконавчої влади, суди та інші; по-третє, усі органи і уста-

нови, що реалізують місцеве самоврядування. Наприклад, виконавчі комітети місцевих рад, громадські об'єднання, органи самоорганізації населення тощо.

Таким чином, публічна адміністрація – це система організаційно-структурних утворень, які на законних підставах набули владних повноважень для їх реалізації в публічних інтересах.

Наступним системоутворюючим чинником відносин, які регулюються адміністративним правом, є публічне адміністрування. Публічне адміністрування це діяльність суб'єкта публічної адміністрації на виконання владних повноважень публічного змісту. Воно відбувається: шляхом використання засобів управління, надання адміністративних послуг, участі у відносинах адміністративного оскарження, участі у відносинах судового оскарження (адміністративного судочинства), участі в адміністративно-деліктних відносинах.

Публічне адміністрування здійснюється за низкою принципів. Принципами публічного адміністрування є його закономірності, які: а) пізнані наукою, б) визнані позитивними і обов'язковими орієнтирами еволюційного розвитку суспільних відносин, в) охарактеризовані, зафіксовані, закріплені у відповідних поняттях і термінах, г) послідовно впроваджуються у практику функціонування органів публічної адміністрації.

Вони поділяються на: а) загальні принципи публічного адміністрування, тобто притаманні всім видам цієї діяльності, б) спеціальні принципи публічного адміністрування. Загальними є принципи законності, пріоритету прав людини, гласності, врахування громадської думки тощо. Спеціальні принципи притаманні конкретним видам адміністрування: 1) публічному управлінню; 2) наданню адміністративних послуг; 3) розгляду скарг в адміністративному порядку; 4) судовому розгляду скарг; 5) притягненню до відповідальності за порушення встановлених заборон.

Додержання принципів публічного адміністрування забезпечується регламентацією і застосуванням відповідних методів і форм. Під методами розуміються різні прийоми, засоби, способи діяльності публічної адміністрації. Найбільш загальними є методи переконання, заохочення, примусу. Під формами розуміється зовнішнє вираження (зовнішнє оформлення) діяльності відповідного суб'єкта.

Форми класифікуються на підставі двох критеріїв. Перший критерій наслідки (правовий ефект) застосування тієї чи іншої форми. За цим критерієм вони поділяються на: а) правові форми і б) не правові форми. До правових належать форми, використання яких спричиняє виникнення юридичних наслідків. Це, наприклад, прийняття нормативних і індивідуальних актів перебування

⁸² Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с. С. 171.

⁸³ Колпаков В. К. Європейська парадигма адміністративного права України. *Адаптація законодавства України до права Європейського Союзу науково-практичний юридичний журнал*. К.: Ін Юре, 2016. № 1. С. 59–72. С. 64.

⁸⁴ Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Львів: Літопис, 2002. 196 с. С. 96–97.

⁸⁵ Погорілко В. Ф. Публічна влада. *Юридична енциклопедія*. В 6 т. Т. 5. Ред. Ю. С. Шемшученко. К. Укр. енцикл. 2003. 736 с. С. 196.

правових норм, укладання адміністративних договорів, здійснення реєстраційних та інших юридично значущих дій. До неправових належать форми, які безпосередньо юридичного значення не мають. Це, наприклад, проведення ревізії, нарада, консультація тощо.

Другий критерій спосіб реалізації методів публічного адміністрування. За цим критерієм форми публічного адміністрування поділяють на: 1) прийняття нормативних актів; 2) прийняття ненормативних актів; 3) укладання адміністративних договорів; 4) вчинення реєстраційних та інших юридично значущих дій; 5) здійснення організаційних дій; 6) виконання матеріально-технічних операцій.

Все це зумовлює необхідність розглядати теорію публічної адміністрації як методологічну основу адміністративного права і використовувати її поняття як базове у формуванні адміністративно-правових відносин.

Домінуючим системоутворюючим для предмета адміністративного права чинником є категорія «відносини адміністративних зобов'язань». Цей тип відносин присутній у всіх інших відносинах, які утворюють предмет галузі, що обумовлено їх складною правовою природою.

По-перше, їх сутність корелюється з нормами Конституції України щодо відповідальності держави перед людиною; визнання головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини, верховенства права; обмеження повноважень і дій публічної адміністрації Конституцією та законами України. З конституційних положень випливає, що публічна адміністрація при утворенні приймає на себе зобов'язання щодо задоволення інтересів суспільства і громадян. Серед них є зобов'язання публічного характеру, виконання яких потребує використання публічною адміністрацією владних повноважень. В ході їх реалізації виникають відносини, які отримали назву «відносини адміністративних зобов'язань»⁸⁶.

По-друге, відносини адміністративних зобов'язань є похідними від стандартів (принципів), яким мають відповідати країни-кандидати в члени ЄС, щоб зблизити рівень свого державного управління з тим, який існує у державах-членах ЄС. У документі «Європейські принципи державного управління. Публікація СИГМА № 27, 1999», у частині щодо принципів адміністративного права прямо зазначена вимога до цих країн застосовувати на національному рівні принцип захисту законних

очікувань⁸⁷. У Німеччині, що відноситься до країн континентального права, принцип підтримки довіри (Vertrauensschuts) включений до змісту принципу правової держави (ст. 20 Конституції ФРН). Крім того, його реалізація забезпечується й іншими нормативними актами, зокрема Законами ФРН про адміністративну діяльність органів держави, про порядок провадження справ в адміністративних органах та іншими⁸⁸.

По-третє, компонентом їх правової природи є договірні властивості. На правовідносини, що виникають з обіцянок, поширюються властивості адміністративного договору. Утворюючи виокремлену (ідеологічно, політично чи юридично) композицію обіцянок-зобов'язань відповідний суб'єкт демонструє намір формувати юридично значущі відносини з визначенням їх змісту об'єкта і суб'єктів. Таким чином, прийняття адміністративних зобов'язань для органів публічної влади означає: а) участь у відносинах адміністративних зобов'язань; б) обов'язок здійснювати свою діяльність з урахуванням даних ними обіцянок; в) нести відповідальність за їх порушення. Громадяни, діючи розумно і в рамках встановленого правового регулювання, повинні мати можливість покладатися на такі обіцянки під час стосунків з владою.

Безумовно, відносини адміністративних зобов'язань потребують окремих досліджень, а враховуючи їх правову природу, не лише в межах адміністративного права. Адже, щоб очікування було «законним» у юридичному сенсі, повинні існувати позитивні підстави, достатні для визнання такого його статусу об'єктивно виправданим.

З цього приводу привертає увагу дослідження Памели Тейт (Pamela Tate) «Узгодженість легітимних очікувань з основами природного права»⁸⁹, яка детермінує чотири ознаки законних очікувань: 1) усталена поведінка, яка не змінилась безпідставно; 2) явні і очевидні запевнення від імені органу влади і межах компетенції цього органу; 3) можливі наслідки порушення очікувань з неможливістю відновлення того, що очікувалось; 4) відповідність вимогам законодавства.

Таким чином, відносини адміністративних зобов'язань у кореляції з принципом захисту законних очікувань (захисту довіри) набрали ознак важливого чинника щодо еволюції адміністративного права. Їх детермінація свідчить, що адміністративне право подолало на своєму просторі локації постмодерну і перебуває на фазі оновлення

⁸⁶ Колпаков В. К. Адміністративне право: сучасні проблеми предмета. *Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії*: збірка наук. праць. К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2008. С. 28–33; Колпаков В. К. Предмет адміністративного права поняття, структура і система адміністративно-правових відносин. *Питання адміністративного права*. Харків: Право, 2018. Т. 2. С. 8–24.

⁸⁷ Європейські принципи державного управління, с. 8. URL: <https://http://www.sigmaxweb.org/>

⁸⁸ URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30021426

⁸⁹ Tate P. The coherence of «Legitimate Expectations» and the Foundation of Natural Justice. *Monash University Law Review*. 1988. V. 14. P. 15–81. P. 48–49. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/MonashULawRw/1988/2.pdf>

як право формування юридичних смислів у відношеннях влади і громадянського суспільства.

На завершення розгляду поняття відносин адміністративних зобов'язань доречно зазначити, що в адміністративно-правовій науці детерміновано принцип захисту законних очікувань (захисту довіри)⁹⁰, який корелюється з відносинами адміністративних зобов'язань.

Дослідження адміністративного права в умовах ідеології постмодерну дозволяють дійти наступного. Перебуваючи під впливом особливостей постмодернної синтагми адміністративне право хоча і зазнало значних змін, але не втратило роль регулятора відносин між владою і громадянським суспільством.

На адміністративне право постмодерністські течії не завжди мали негативний вплив. Можна вважати, що ідеологія постмодерну відповідною мірою обумовила появу прогресивних концепцій адміністративної реформи і реформи адміністративного права. В результаті галузь набрала людиноцентристського і сервісного змісту. Позбавилась тоталітарної залежності від державноуправлінської доктрини. У сфері захисту прав людини збагатилася свою методологію і правозастосування адміністративною юстицією. Демократизувала інституції надання адміністративних послуг населенню. Переосмислила сферу адміністративно-деліктних відносин.

Вихід з «обіймів» постмодерну пов'язаний дослідженнями предмета адміністративного

права і усвідомленням необхідності його оновлення. Точкою біфуркації стало доведення його системності. Адже, безсистемність і фрагментарність одні з основних ознак постмодерну.

Дослідження системності предмету і адміністративно-правової доктрини детермінували визнання відносин адміністративних зобов'язань і пов'язаного з ними принципу захисту законних очікувань, як нового принципу адміністративного права.

Входження адміністративного права у парадигму системності визначило, по-перше, подолання постмодерністської дезінтеграції і фрагментації структури предмета, по-друге, еволюціонування: а) від права супутника державного управління, б) через сервісне право, в) до права формування юридичних смислів у сфері взаємодії влади і громадянського суспільства.

Під останнім ми розуміємо генерування нормативно вираженої мотивації у влади і громадянського суспільства перетворювати спрямовані до них знання у практичну правозастосовну діяльність.

Якщо сформулювати це визначення у експресивно-емоційному лексичному форматі, отримаємо послідовно обумовлений еволюційною логікою вираз: смисли у мотивах мотиви у принципах принципи у закономірностях закономірності у юридичних нормах юридичні норми у правозастосуванні правозастосування у юридичних фактах юридичні факти у правовідносинах.

Таким чином, сучасне адміністративне право України, зазнавши на своєму шляху кардинальних змін і перетворень, перестає у правовій системі правом формування юридичних смислів у сфері взаємодії влади і громадянського суспільства.

⁹⁰ Шерстобоев О. Н. Защита законных ожиданий основополагающий принцип административного права. *Административное право и процесс*. 2019. № 2. С. 21–25.

НОТАТКИ

Науковий журнал

Ампаро

№ 1, 2022

Комп'ютерна верстка – С.Ю. Калабухова
Коректура – В.В. Ізак

Підписано до друку: 29.06.2022.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 4,41.
Замов. № 0622/247. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
69063, Україна, м. Запоріжжя, вул. Олександрівська, 84, оф. 414
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.